

יצחק רבין אצל הלמוט שמידט: ביקור ראשון של ראש ממשלה ישראלי בגרמניה ומה שקדם לו*

שלמה שפיר

א. מבחן ראשון לבני דור חדש

ביוני 1975, עשור אחרי כינון היחסים הדיפלומטיים בין הרפובליקה הפדרלית הגרמנית (להלן: מערב גרמניה) למדינת ישראל, התקיים בה הביקור הראשון של ראש ממשלה ישראלי.¹ היה זה ביקור גומלין בעקבות הזמנה שהושיט וילי בראנדט לגולדה מאיר בעת ביקורו הראשון של ראש ממשלה גרמני בישראל ביוני 1973. היא נענתה להזמנה למרות סלידתה האישית מביקור בגרמניה. אולם בין שני הביקורים הרשמיים האלה התרחשה מלחמת יום הכיפורים, ולמרות הישגי צה"ל במהלכה, היא החלישה את מעמדה של ישראל בזירה הבינלאומית ובייחוד במדינות מערב אירופה, נוכח האיום בנשק הנפט מצד מדינות ערב. בתקופה שבין שני הביקורים התחלפו ראשי הממשלה ושתי החוץ הן במערב גרמניה והן בישראל, על אף המשך שלטונה של הקואליציה בין

* על אספקטים שונים של נושא מאמר זה המחבר שוחח עם פרופ' שלמה אבינרי מהאוניברסיטה העברית בירושלים, שבשנים 1975-1977 כיהן כמנכ"ל משרד החוץ, ועם עמוס ערן, מנכ"ל משרד ראש הממשלה באותה תקופה. תודתי לד"ר שלמה שפירא מאוניברסיטת בר-אילן ולד"ר ענת קורץ מהמכון למחקרים אסטרטגיים ע"ש יפה באוניברסיטת תל-אביב על סיועם בבירור פרטים מסוימים. בגרמניה נתונה תודתי לארכיון לדמוקרטיה סוציאלית בקרן פרידריך אברט בבון ובייחוד לד"ר כריסטוף שטאם, וכן למר סטפן סארטר משירות הדוקומנטציה של משרד העיתונות והאינפורמציה של ממשלת גרמניה בברלין.

1 על התכונה לקראת ביקור רבין אצל שמידט, ראו מזכרים, התייעצויות ותגובות העיתונות הגרמנית בעת הביקור, גנזך המדינה (להלן: ג"מ), חטיבת משרד החוץ (להלן: ח"צ), 5958/9. לפרוטוקול השיחות בין רבין לשמידט ראו, *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland*, 1975, München 2006, vol. II, # 194, 9.7.1975, pp. 895-904 (AAPD: להלן: AAPD).

הסוציאל-דמוקרטים לדמוקרטים החופשיים (הליברלים) בבון והממשלה בראשות העבודה בירושלים, אם כי זו נחלשה לעומת הליכוד האופוזיציוני.

הביקור בגרמניה, שהתקיים ב-8-12 ביולי 1975, היה המסע הממלכתי הראשון של ראש הממשלה יצחק רבין באירופה מאז שנכנס לתפקידו, שנה לפני כן. חרף המשא הכבד של הרייך השלישי והודות לקבלת האחריות ההיסטורית הגרמנית, לפחות בדרג הממשלתי, מערב גרמניה נחשבה כבר באותה עת לחשובה ולידידותית ביותר לישראל מבין המדינות האירופיות הגדולות. מטרת הביקור הייתה הן לחזק ככל האפשר את היחסים הדו-צדדיים והן לבלום סחף בעמדתה עקב חברותה בקהילה האירופית, שמתחילת שנות השבעים של המאה הקודמת התחילה לשמש מסגרת פוליטית נוסף על יעדיה הכלכליים. הביקור הוכן חודשים מספר מראש, אך בסופו של דבר לא נערך במועד אופטימלי. הוא התקיים אחרי ה'עיון מחדש' בושינגטון במאס 1975, עוד לפני שיושבה סופית המחלוקת בין ישראל לארצות הברית על פינוי מעברי הגידי והמיתלה והחזרת שדות הנפט באבו רודס למצרים, תמורת הבטחת חופש השיט בתעלת סואץ וסיוע צבאי אמריקני מוגדל לישראל. הסכם הביניים נחתם רק אחרי הביקור, בספטמבר 1975. זאת ועוד, פגישת שר החוץ האמריקני, הנרי קיסינג'ר, עם רבין בבון לקידום הסכם הביניים בסני גרעה בחלקה מתשומת הלב בארץ לביקור ראש הממשלה בגרמניה, שקיומו היה בעל חשיבות היסטורית.

בזיכרון הקולקטיבי הישראלי חרוטה תקופת כהונתו של הלמוט שמידט כקנצלר כאחת הקשות ביחסי ישראל-גרמניה, במיוחד נוכח המחלוקת הרצופות לאחר עליית הליכוד בראשותו של מנחם בגין לשלטון ב-1977.² אכן, הניגוד הביוגרפי בין הקנצלר – שהתחנך והתבגר בתקופת השלטון הנאצי, לרבות חברות זמנית בהיטלריוגנד, ששירת כמעט שמונה שנים בנורמאכט ולמד לראשונה על דמוקרטיה וסוציאליזם רק במחנה שבויים בריטי בבלגיה ב-1945³ – לבין ראש הממשלה הישראלי היהודי, החדור תודעת השואה ורצח מיליוני בני עמו באירופה, יצר מלכתחילה פער שלא ניתן היה

2 העימות בין בגין לשמידט הגיע לשיאו בעקבות ראיון טלוויזיה של הקנצלר לאחר ביקור בריאד באפריל 1981. באותו ראיון התייחס שמידט לעניין המוסרי שבבעיית הפליטים הפלשתינים, שבזכותם להגדרה עצמית תמך, לרבות הזכות למדינה משלהם, בלי להדגיש במפורש את אחריות הגרמנים לרצח היהודים באירופה. הוא פרט באותו ראיון על נימת האהדה שרוחשים הערכים לגרמנים, הואיל ובניגוד לעמים אחרים מעולם לא היה להם ניסיון שלילי עם הגרמנים – אסוציאציה שתמיד עוררה זיכרונות שליליים בישראל. בגין לא דייק אף הוא כאשר בתגובתו הפומבית הציג סימני שאלה לגבי עברו של שמידט בעת שירותו הצבאי. ראו דיווחים על הראיון *Süddeutsche Zeitung*, 5.5.1981; *Presse und Informationsamt der Bundesrepublik*, Bulletin # 40, 6.5.1981

3 נימה אפולוגטית בחלקה במאמרו האוטוביוגרפי Helmut Schmidt, 'Politischer Rückblick auf eine unpolitische Jugend', *Kindheit und Jugend unter Hitler*, Berlin 1992, pp. 209-282 המקיפה ביותר על שמידט היא Hartmut Soell, *Helmut Schmidt: 1918-1968 – Vernunft und Leidenschaft*, München 2003, pp. 108-181. 2008.

ראש ממשלת ישראל יצחק רבין מגיע במטוס של חברת התעופה הבריטית לנמל התעופה בבון, בירת גרמניה, 9.7.1975
[באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית, צלם: משה מילנר]

לגשר עליו. מוצאו היהודי של אביו של שמידט, שהקנצלר העלים במודע במשך שנים רבות, לא היה ידוע לבגין (ואף לא לרבין), ועל כן לא נודעה לה משמעות ביחסים ביניהם.

אולם למרות ההבדלים הפוליטיים והמנטליים הרבים בין בגין לרבין, הנימה הביקורתית של שמידט כלפי מדיניותה של ישראל הסתמנה עוד שנים אחדות לפני המהפך של 1977. ביקורו של רבין בבון בקיץ 1975 – הפגישה היחידה שקיים הקנצלר בימי כהונתו עם ראש ממשלה ישראלי – משמש אפוא נקודת תצפית נאותה לבחון את חילוקי הדעות המדיניים בין שתי המדינות בשנות השבעים. חילוקי דעות אלה באו על רקע הנסיבות האובייקטיביות: בגין לחצן של מפיקות הנפט הערביות, תהליך האיחוד האירופי ורישומו גם על היחסים הדו-צדדיים הגרמניים-ישראליים, וכן השינויים הסובייקטיביים בגישתו של שמידט עקב מלחמת יום הכיפורים, וחששותיו מפני משבר כלכלי בארצו ובעולם כולו. מנגד יש להעריך את המשך הסיוע לישראל בתחום הכלכלי ושיתוף הפעולה הביטחוני, בין שמקורו במחויבות המוסרית הגרמנית או בשיקולים של אסטרטגיה ותועלת ביחסים עם המדינה הדמוקרטית הפרו-מערבית באזור, המוסיפה להוכיח את כישוריה המדעיים והטכנולוגיים.

מעבר לכך ראוי לבחון את הביקור גם לאור חילופי הדורות במנהיגות שני הצדדים. בניגוד לקונרד אדנאואר, ללודוויג ארהרד, לקורט גאורג קיזינגר (Kiesinger)

הדמוקרטים הנוצרים ולוויילי בראנדט הסוציאל-דמוקרטי, היה שמידט הקנצלר הגרמני הראשון שנכנס לזירה הציבורית והמדינית אחרי מלחמת העולם השנייה. ואילו אחרי דוד בן-גוריון, משה שרת, לוי אשכול וגולדה מאיר למודי הניסיון והוותק הפוליטי, היה רבין ראש הממשלה הצבר הראשון שנכנס לתפקידו בצמרת המדינה לאחר ששירת שנים רבות כקצין בכיר בצה"ל, כחמש שנים כשגריר בוויינגטון וחודשים אחדים בלבד כשר העבודה בממשלתה האחרונה של גולדה מאיר. השאלה היא אם וכיצד השכילו אישים אלה, שניהם בעלי תפיסה פרגמטית ריאל-פוליטית יותר מקודמיהם, להתמודד עם המערכת המסובכת למדי של יחסי גרמניה-ישראל, שתחילתה עוד זמן רב לפני הכינון המאוחר למדי של היחסים הדיפלומטיים המלאים ב-1965.

שלוש הערות הן כאן במקומן. ראשית, אין לחפש את הסיבה לחילוקי הדעות בין ממשלות רבין ושמידט בסחף האנטי-ישראלי והאנטי-ציוני בחוגים לא מבוטלים של השמאל הגרמני, אלה שעד 1967 היו התומכים העיקריים במדינה יהודית מטעמים רגשיים ואידאולוגיים. שמידט, איש האגף הימני במפלגה הסוציאל-דמוקרטית, שלל נמרצות את תנועת הסטודנטים והשמאל של 1968, לרבות סוללי הדרך האינטלקטואלים שלה, הסוציולוגים מאסכולת פונקפורט, בלי שידע להעריך בהקשר אחר את תרומתם החיובית לשינוי התרבות הפוליטית של גרמניה. יש לחפש את המניעים למפנה אצלו אפוא בתחום גשמי יותר. שנית, הפרק ביחסי ישראל-גרמניה הנדון כאן התרחש עוד לפני שהשואה היהודית הפכה למרכיב ראשון במעלה בהתמודדות הגרמנים עם עברם. שמידט עצמו התייחס לכך באורח משמעותי יותר רק מסוף שנות השבעים, כשתקופת כהונתו קנצלר כבר התקרבה לסיומה. ולבסוף, על אף האוריינטציה הפרו-אמריקנית המובהקת שבה הצטיין רבין יותר מכל מדינאי ישראלי אחר, ונאמנותו של שמידט לנאט"ו, חרף חילוקי הדעות בינו לבין כמה מיושבי הבית הלבן, נרמזת גם בפרק זה הדילמה שבין המחויבות והתלות הישראלית הכמעט מוחלטת בארצות הברית לבין התחשבות כלשהי גם בקהילה האירופית, וגרמניה בכלל זה, בשל הקשרים הכלכליים עמה, שעוד עתידים היו לגדול והסתעף בעשורים הבאים.

ב. חילוקי דעות בעקבות שינוי הכיוון בבון

במבט לאחור יש לציין כי גם בתקופת כהונתו של וילי בראנדט – קודמו של שמידט והקנצלר הסוציאל-דמוקרטי הראשון מאז התפטר ב-1930 הרמן מילר (Müller), ראש הממשלה האחרון של רפובליקת ויימר, שנהנה מרוב פרלמנטרי יציב – לא חסרו חילוקי דעות בין מערב גרמניה לישראל. ישראל, שהייתה רגילה במשך שנים לממשלות בראשות קנצלרים נוצרים דמוקרטים, חששה מהפתיחות למזרח, ה-Ostpolitik של הממשלה הסוציאל-ליברלית שהחלה לכהן בסוף 1969. מדיניות זו הייתה מכוונת לפיוס

חלקי בעיקר עם ברית המועצות ופולין,⁴ לאחר שאדנאואר הביא להתפייסות מערב גרמניה עם צרפת ולהשתלבותה בנאט"ו, בהנהגת ארצות הברית. נוכח עוינותה של מוסקבה, הקו האנטי-סובייטי של השמרנים תאם יותר את העמדות הישראליות. למורת הרוח הישראלית תרמה גם הכניעה הגרמנית לחוטפי מטוס 'לופטהנזה' בדרכו מדמשק למינכן, תמורת שחרור שלושה מהמחבלים שהיו מעורבים ברצח 11 הספורטאים הישראלים באולימפיאדת מינכן ב-1972. עם זאת, בעקבות אימוניהם של טרוריסטים גרמנים במחנות פלשתינים בסוריה ובלבנון ובמדינות ערביות אחרות והקשרים ביניהם, החל להתפתח בהדרגה שיתוף פעולה גרמני-ישראלי נגד הטרור.

ביקורו של בראנדט בישראל ארבעה חודשים לפני פרוץ מלחמת יום הכיפורים התקיים באווירה נוחה. בארץ הוקירו את בראנדט כמתנגד נחרץ לנאציזם מנעוריו, את פועלו לעזרת ספרד הרפובליקנית ואת פעילותו הסוציאליסטית מנורווגיה ומשוודיה. כן הוערך כמדינאי שחש מחויבות מוסרית כלפי יהודים וישראל. אך קבלת הפנים הלבבית שלה זכה לא יכלה להעלים את ניגודי ההשקפות לגבי השטחים הכבושים, את התהליך הדיפלומטי ואת תיאום העמדות של הקהילה האירופית בנושא המזרח תיכוני. בניגוד למערב גרמניה חששה ישראל שכל עמדה מערב אירופית משותפת תהיה לא-מאוזנת והעדיפה שכל מדינה (קרי גרמניה) תנקוט עמדה עצמאית משלה. זאת ועוד: בזכות עברו האנטי-נאצי בגרמניה ומחוץ לה והשינויים בממשל, שבעקבותיהם גדל בו מספר האישים ללא עבר נאצי, שאפו בראנדט ושרי ממשלתו להציג קו מאוזן יותר, לפחות להלכה, במישור היחסים הדו-צדדיים עם ישראל. זאת גם בשל חידוש ושיפור היחסים עם מדינות ערב, שרובם נותקו עקב החלטת ממשלת בון לכונן יחסים דיפלומטיים עם ישראל ב-1965. בעת ביקורו בישראל ביקש בראנדט להצניע את המחלוקת על המונח 'יחסים נורמליים בעלי רקע מיוחד' שטיפחה ממשלתו, לעומת השימוש ב'יחסים מיוחדים' שהעדיפו הישראלים. אולם למרות ההשלמה הרשמית לא שבעו בירושלים רצון מהשינוי, שלפחות במישור הדיפלומטי לא היה סמנטי בלבד.⁵

4 ההסכם הבסיסי של ה'אוסטפוליטיק' עם ברית המועצות נחתם במוסקבה ב-12.8.1970. הוא התבסס על הכרה בסטטוס קוו הפוליטי-טריטוריאלי באירופה ועל יישוב חילוקי דעות אך ורק בדרכי שלום. ההסכם עם פולין, שנחתם בוורשה ב-7.12.1970, כלל הכרת מערב גרמניה בגבול אודר-נייסה. בעקבות הסכמים אלה נחתם ב-3.9.1971 הסכם ארבע המעצמות לגבי ברלין, שהסדיר את התחבורה והקשר בין הרפובליקה הפדרלית למערב ברלין, וכלל עוד כמה הקלות. ההסכם על דו-קיום בין שתי הגרמניות, שגם אפשר את קבלת שתיהן לאו"ם, נחתם ב-21.12.1972.

5 פרוטוקול השיחות בין המשלחת הגרמנית והישראלית בעת ביקור בראנדט בארץ ב-8.6.1973, AAPD, 1973, München 2004, Vol. II, # 184, pp. 956-965 עם גולדה מאיר בזיכרונותיו, Willy Brandt, *Begegnungen und Einsichten: Die Jahre 1960-1975*, Hamburg 1976, pp. 590-597; Willy Brandt, *Erinnerungen*, Frankfurt/M 1985, pp. 446-448 את הדיון בפרשת ה'נורמליזציה' Amnon Neustadt, *Die Deutsch-israelischen Beziehungen im Schatten der EG-Nahostpolitik*, Frankfurt/M 1983, pp. 188-204

ראש הממשלה גולדה מאיר מקבלת את פניו של הקנצלר וילי בראנדט בנמל התעופה לוד, 7.6.1973
[באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית, צלם: משה מילגן]

שיתוף הפעולה המדיני בין ארצות הקהילה האירופית, שהפך לסלע מחלוקת קבוע ביחסי ישראל-גרמניה בשנות השבעים ומעבר לזה, החל ב-1971, כאשר ביוזמתה של צרפת ובשיתוף מערב גרמניה, גיבשו שש המדינות החברות מסמך משותף שנודע ברבים אך לא פורסם רשמית. על פי אותו מסמך הוצעה לפליטים הפלשתינים שיבה מודרגת לישראל או התיישבות בארצות אחרות, תוך תשלום פיצויים. הודגש העיקרון של אי שינוי גבולות על ידי אלימות, אם כי במקרה של הסדר שלום הוזכרה אפשרות של תיקוני גבול קטנים בהסכמה הדדית, ולגבי ירושלים הומלץ על בינאום מינהלי של העיר העתיקה.⁶ המסמך עורר התנגדות נמרצת בקרב מעצבי המדיניות הישראלית וראש הממשלה הביעה מחאה חריפה בפגישה עם בראנדט ב-1971, בכינוס מנהיגי מפלגות האינטרנציונל הסוציאליסטי בהלסינקי; לאחר מכן נדונה המעורבות האירופית בפגישה נוספת בינם בווינה ב-1972. האינטרנציונל שימש זירה מרכזית ליחסי מאיר-בראנדט, ששניהם כיהנו בתפקידם כמעט בו בזמן: מאיר ממארכס 1969 עד מאי 1974 ובראנדט מאוקטובר 1969 עד מאי 1974. אולם עמדת ישראל, כי אל לה לגרמניה לגבש מדיניות מזרח תיכונית משותפת עם מדינות אחרות בגלל עברה המיוחד, לא נתקבלה על דעת

6 תוכן המסמך התפרסם ב-*Die Welt*, 14.7.1971. ראו מדור התייעוד בספרו של Neustadt, pp. 536-537

הגרמנים, ואי-ההסכמה נמשכה גם בעת ביקורו של בראנדט בארץ. המחלוקת החריפה עם פרסום החלטות תשע חברות הקהילה האירופית ב-6 בנובמבר 1973. לצד החזרה על 'זכות קיום ישראל בגבולות בטוחים ומוכרים' קראה ההחלטה לנסיגה ישראלית מכל השטחים הכבושים ברוח החלטות מועצת הביטחון 242 ו-338, לרבות הכרה מפורשת בזכויות הפלשתינים.⁷ בניגוד לאי אלה הסתייגויות מצד שרים בממשלה הסוציאל-ליברלית בכון לגבי המסמך מ-1971, שררה הסכמה מלאה לגבי החלטת התשע, שנתקבלה בסימן חרם הנפט הערבי אשר הופעל נגד מדינות ידידותיות לישראל במלחמת יום הכיפורים, כמו ארצות הברית והולנד. חרם הנפט נגד ארצות הברית התברר כנשק בלתי יעיל ובוטל באביב 1974. משמעות גדולה יותר הייתה להעלאת המחירים בידי מפקות הנפט הערביות ואופ"ק כולו לפי ארבעה ממחירו לפני המלחמה. צעד זה פגע בצמיחה הכלכלית ובתעסוקה של המדינות התעשייתיות האירופיות, לרבות גרמניה, ועודד את התקרבותן לעמדות ערביות, אם כי מימוש התביעה הערבית לפתח גם דיאלוג ערבי-אירופי התנהל בעצלתיים ולא הוכתר בתוצאות מעשיות. לעומת זאת הפטרודולרים שהרוויחו מפקות הנפט חזרו לאירופה. סכומים גדולים מאוד הועברו לפיקדונות בבנקים גרמניים ושימשו להשקעות בתוך גרמניה ולמימון יצוא סחורות למדינות ערב, ובכך תרמו גם לקידום היחסים הדו-צדדיים הגרמניים-ערביים, שבראשית העשור רובם היו עדיין מנותקים.⁸ כל אלה אף טבעו את חותמם על תפיסתו המעודכנת של שמידט לגבי הסכסוך המזרח-תיכוני. רק מאוחר יותר, באחד מכרכי זיכרונותיו שהתפרסמו בשנות התשעים, נימק את פנייתו מאהדה לישראל ל'ניטרליות פנימית' כתוצאה של פעולות צבאיות ישראליות חוזרות ונשנות ושל המדיניות הישראלית הקשוחה כלפי הפלשתינים בשטחים הכבושים.⁹

ג. דרכו של שמידט לפסגה

בתחילת דרכו בהנהגה הסוציאל-דמוקרטית נמנה הלמוט שמידט עם ידידי ישראל במפלגתו. 'הקואליציה הגדולה' בין הדמוקרטים הנוצרים בראשות קיזינגר, חבר המפלגה הנאצית לשעבר והגולה האנטי-נאצי לשעבר וילי בראנדט כסגן ראש ממשלה ושר החוץ, הוקמה בדצמבר 1966, ובעקבות מותו של פריץ ארלר (Erler) היה שמידט לאחד משלושת אישי הצמרת בספ"ד (המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית), לצדם של בראנדט והרברט והנר (Wehner). האחרון היה בנעוריו אנרכיסט, אחר כך קומוניסט

7 *Presse – und Informationsamt der Bundesrepublik*, Bulletin # 148, 14.11.1973

8 ראו, Helga Haftendorn, *Deutsche Aussenpolitik zwischen Selbstbeschränkung und Selbstbehauptung 1945-2000*, Stuttgart & München 2001, pp. 232-235

9 Helmut Schmidt, *Weggefährten: Erinnerungen und Reflexionen*, Berlin 1996, p. 337

ומשנות החמישים בעל תפקידים בכירים בהנהגת המפלגה. בממשלת 'הקואליציה הגדולה' שלמענה פעל שימש והנר שר לעניינים כל-גרמניים.

כיושב ראש הסיעה בבונדסטאג השמיע שמידט בדיון פרלמנטרי בתחילת מלחמת ששת הימים הצהרה פרו-ישראלית שהכנינה תת-ועדה לענייני חוץ, אשר רוב חבריה נמנו עם אוהדי ישראל.¹⁰ כדובר המפלגה שבקרב חבריה – כמו גם בקרב גרמנים רבים אחרים – גברו באותם ימים רחשי הידידות כלפי ישראל, יכול היה לנקוט לשון פחות דיפלומטית משר החוץ בראנדט. עם כל הידידות המסורתית עם העמים הערביים – נוסחה שקנתה שביתה בז'רגון הפוליטי הגרמני – התריע שמידט על כוונתם להשמיד את ישראל, שהוקמה על פי רצון האו"ם והצליחה לכוון משטר דמוקרטי, והדגיש שאין הסוציאל-דמוקרטים יכולים להישאר אדישים מוסרית או פוליטית לתוצאת האיומים על קיומם של המדינה ושל העם היושב בה. בה בעת היה מעורב גם בהחלטת בית הנבחרים להעמיד לרשות הפליטים הפלשתינים שנמלטו לירדן סיוע מידי בסך חמישה מיליון מרק, שהוגדל לעשרים מיליון לאחר ביקורה של משלחת פרלמנטרית גרמנית בירדן בסוף אותה שנה.¹¹

עוד לפני המלחמה, בקיץ 1966, הוזמן שמידט כמומחה מפלגתו לענייני ביטחון, יחד עם רעייתו ובתו, לביקור פרטי למחצה – מטעם הסתדרות העובדים – בישראל. במסגרת זו נועד עם שר החוץ אבא אבן ועם אנשי מפתח בממסד המפלגתי, וערך סיור נרחב בארץ. לדבריו הרשימה אותו הפגישה עם גולדה מאיר, שכינה אז כמזכירה כללית של מפא"י וקיבלה אותו בלבביות.¹² גולדה, אשר בכנס סוציאליסטי בציריך ב-1947 התנגדה נמרצות לקבלת הסוציאל-דמוקרטים הגרמנים לקומיסק"ו, שקדם לאינטרנציונל הסוציאליסטי המחודש, וסירבה להושיט את ידה לקורט שומאכר מנהיגם, שהיה עצור במשך עשור במחנות ריכוז נאציים, הייתה בדרך כלל מסויגת מן הגרמנים אחרי השואה.¹³

עם הקמת ממשלת בראנדט באוקטובר 1969 נקבע שמידט, איש האגף הימני במפלגתו, לשר ההגנה – תפקיד שמילא יותר משנתיים וחצי עד שנחמנה שר האוצר,

10 *Verhandlungen des Deutschen Bundestages*, 5. Wahlperiode, 111. Sitzung, 7.6.1967, pp. 5267-5288. (ADSD) להלן.

11 Hassan Gulick, 'Helmut Schmidt und der Nahostkonflikt', *Partnerschaft mit der Arabischen Welt*, Vol. 41 (Jan. 1/99), pp. 11-14

12 Schmidt, *Weggeführten*, pp. 335-337; שמידט לגולדה מאיר, 1.7.1966, מסמכי הלמוט שמידט, 5516 *Archiv der sozialen Demokratie*, Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn. (להלן: ADSD).

13 ראו גם דברי גולדה מאיר, פרוטוקול מרכז מפא"י, 13.12.1951, ארכיון מפלגת העבודה. מתנגד בולט להחרמת אישים סוציאליסטים אנטי-נאצים היה פרץ נפתלי, שלפני עלייתו לארץ מילא תפקידים חשובים בתנועת העבודה הגרמנית ואחרי הקמת המדינה היה חבר כנסת ופעמיים אף כיהן כשר בממשלה. ראו דבריו בפרוטוקול מזכירות מפא"י, 18-25.5.1950, שם.

וזמנית גם שר הכלכלה. כשר ההגנה נמנה עם התומכים המובהקים בישראל, וראה בה מדינה חשובה לגרמניה גם משיקולים של מדיניות הגנה: 'באזור בעל אוריינטציה פרו-סובייטית ברובו שהוא חיוני להגנת הים התיכון ובעקבות זה אירופה כולה, ישראל היא המדינה הפרו-מערבית הנחרצת היחידה. נוסף על כל המחויבויות האחרות כלפיה, זאת נקודת מוצא מעשית-פוליטית מרכזית'.¹⁴ בחוג לענייני מדיניות חוץ של הסיעה הסוציאל-דמוקרטית טען כי 'מעמדה הצבאי של ישראל חשוב לנאט"ו יותר מזה של תורכיה או יוון';¹⁵ ואילו בהתייעצות סיעות הקואליציה הממשלתית קודם לכן הדגיש כי נוכח השגיאות שעשה המערב באזור ב-10 עד 15 השנים הקודמות ישראל היא לפחות דה פקטו 'מסד חיוני של המערך המערבי בים התיכון'. בהקשר זה הזכיר כי בארצות הברית חיים עדיין יותר יהודים מאשר בישראל וכי מדיניות גרמניה כלפי ישראל עשויה להשפיע גם על יחסיה עם ארצות הברית.¹⁶

נראה כי כקצין לשעבר בוורמאכט, שלמורת רוחם של אישים מרכזיים בספ"ד אף התנדב ליטול חלק באימוני הצבא החדש, הבונדסוור, זמן קצר לאחר הקמתו, התרשם שמידט מצה"ל עוד בעת ביקורו בארץ ב-1966,¹⁷ והערכתו כלפיו לבטח עוד גברה נוכח הישגיו המרשימים במלחמת ששת הימים. אלישיב בן-חורין, שגריר ישראל בכוון, שלדבריו חזר שמידט והביע בפניו את אהדתו לישראל, מצא אצלו ואצל עוזריו אופן קשבת ביחס לעמדות מדיניות וגם אינטרסים ביטחוניים.¹⁸ לבד מהמשך השתלמות מקצועית של קציני צה"ל בגרמניה הייתה ישראל מעוניינת בהמשך רכש גרמני מתעש, ובמקביל באספקת פריטים ביטחוניים גרמניים, לרבות רכיבים בשביל כלי נשק כמו צוללות, שהוזמנו בארצות אחרות. עסקאות אלה נתקלו בדרך כלל בהתנגדות מצד משרד החוץ, בראשותו של ולטר של (Scheel), מנהיג המפלגה הדמוקרטית החופשית (הליברלית), ששלל שיתוף פעולה גרמני-ישראלי בתחום החימוש משום שיש בכך

14 רישום מ-11.6.1971 על ישיבת הקבינט מ-9.6.1971, p. 953, Vol. II, # 205, AAPD,
 15 אלישיב בן-חורין (שגריר ישראל בגרמניה המערבית ב-1970-1974) למשרד החוץ, 22.6.1971, ג"מ, ח"צ, 4572/39.
 16 התייעצות סיעות הקואליציה הממשלתית, 10.2.1970, רישום מ-11.2.1970, # 11, Vol. I, AAPD, pp. 207-214, 48 דברי שמידט pp. 210, 212.
 17 Soell, Helmut Schmidt, pp. 302-311; שמידט לרב-סרן אלי בר-לב, 1.7.1966, מסמכי הלמוט שמידט, ADS, Bonn, 5516.
 18 בן-חורין ליוחנן מרוז, מנהל אירופה 1 במשרד החוץ, 16.7.1970, ג"מ, ח"צ, 4572/38. על גילוי הלב בשיחות בין שמידט לשגריר ראו גם הדו"ח של בן-חורין לחנן בר-און, מנהל לשכת המנכ"ל, 8.3.1971, שם, ח"צ, 4573/9. אהדה לישראל 'כחברה בפועל בנאט"ו' הביע גם גנרל אלברט שנייז, בעל הדעות השמרניות, מפקד כוחות היבשה של מערב גרמניה. בן-חורין לבר-און, 9.2.1971, שם, ח"צ, 4573/9.

הפרת הניטרליות באזורי מתיחות כמו המזרח התיכון.¹⁹ אך כפי שמעידות מחאות אין ספור של פקידי משרד החוץ בקובצי המסמכים של המשרד, העסקאות נמשכו. על פי הצעת שמידט בשנה הראשונה לכהונתו, הוסכם על מפגשים חשאיים בין קצינים גבוהים ישראלים וגרמנים לחילופי דעות וללימוד לקחים. אף על פי שבשלב הראשון הפיקו הגרמנים תועלת מכך שקיבלו מישראל סוגים חדשים של נשק סובייטי לניסויים ולהערכה, היו משרדי החוץ והביטחון הישראליים מרוצים מעצם קיום המפגשים.²⁰ ב-1971 אף הציע אחד מעורכי די צייט, השבועון רב ההשפעה ששמידט עתיד היה להתמנות כאחד המו"לים שלו לאחר תום כהונתו כקנצלר, לשמידט לשגר הזמנה לאריאל שרון, אלוף פיקוד הדרום בשנים 1969-1973, לבקר בגרמניה בזכות כשרונותיו ואישיותו כמפקד צבאי.

שמידט העדיף ששרון יוזמן במסגרת מפגשי הקצינים. אך בסופו של דבר ההזמנה לא יצאה לפועל וכן גם הזמנה אחרת, מטעם יושב ראש ועדת ההגנה של הבונדסטאג, מנפרד ורנר (Wörner) מהאופוזיציה הנוצרית-דמוקרטית, שלפעמים ביקשה להזכיר כי היא מוסיפה לגלות יותר הבנה לישראל מהקואליציה הסוציאל-ליברלית.²¹ משרד החוץ הישראלי קיווה להשפיע באמצעות שמידט ושר התחבורה גאורג לבר (Leber), לשעבר יושב ראש איגוד פועלי הבניין, שניהם אנשי האגף הימני במפלגה שהיו ספקנים יותר לגבי ה'אוסטפוליטיק', אשר עוררה תקוות רבות בקרב הרוב בממשלה ובמפלגה, על כיוון פרו-אמריקני יותר בבון. הכוונה הייתה לרוח תפיסתו של הנשיא ריצ'רד ניקסון את התסבוכת המזרח תיכונית דרך הכוונת הגלובלית האנטי-סובייטית, שממנה מתחייבים הצורך והנכונות לחזק את ישראל ולנטוש את ניסוחי ה'הניטרליות בסכסוך המזרח תיכוני'.²² נראה שבירושלים לא הבינו כי הצעות כאלה לא

- 19 ולטר של לשמידט, 20.11.1969, AAPD, 1969, Vol. II, # 372, pp. 1317-1318, התנגד, למשל, לכלול פריטים גרמניים בצוללות שנבנו בשביל ישראל בבריטניה. רישום מ-24.8.1971, AAPD, 1971, Vol. II, #278, pp. 1260-1262, שפירא מאוניברסיטת בר-אילן, החל בראשית שנות השבעים פרק חדש ביחסים האסטרטגיים בין מערב גרמניה לישראל, דהיינו בימי כהונתם של שמידט ואחר כך לבר כשרי הגנה. ישראל סיפקה פריטים צבאיים וטכנולוגיה לגרמניה לפיתוח סוגי נשק חדשים, והודות לשיתוף הפעולה עם צה"ל קיבל הצבא הגרמני סוגים חדשים של נשק סובייטי, שנתפס בידי ישראל, להערכה ולבדיקה. Shlomo Shpiro, 'Baustein für die Zukunft', *Internationale Politik* (Nov. 2000), pp. 43-48
- 20 בן-חורין למרוז, 16.7.1970, בר-און לא' בן-יוסף, סמנכ"ל משרד הביטחון, 19.7.1970, בן-חורין למרוז, 22.9.1970, ג"מ, ח"צ, 4572/38.
- 21 תיאור זומר לשמידט, 15.7.1971, שמידט לזומר, 9.8.1971, מסמכי הלמוט שמידט, 5732, AdsD, Bonn ב-12.6.1974 הוזמן שרון לחילופי דעות על ידי ועדת ההגנה של הבונדסטאג, ביוזמת הנוצרים הדמוקרטים. ב-19.6.1974 הביע משרד החוץ הגרמני את התנגדותו לכך. ב-24.6.1974 בוטל הביקור מ'סיבות אישיות' (מחלת הבן). *Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes* (PA/AA), Berlin, Zwischenarchiv, pp. 104-755
- 22 גרשון אבנר, סמנכ"ל, לבן-חורין, 3.7.1975, ג"מ, ח"צ, 4572/38.

יכלו להתקבל לא על דעתו של בראנדט ולא על דעת שר החוץ שלו. לבר, שרחש ידידות לישראל עוד מתקופת כהונתו כמנהיג איגוד מקצועי, ירש בקיץ 1972 את תפקידו של שמידט כשר ההגנה והחזיק בתפקיד זה גם בממשלתו של שמידט, עד 1978.

כשר אוצר בעל ידע כלכלי רב חשש שמידט מהשלכות התלות של מדינות מערב אירופה באספקת הנפט הערבי כמקור האנרגיה החיוני לכלכלתן. נראה שדאגה זו והתוצאות המדיניות של מלחמת יום הכיפורים הן שחוללו מפנה ביחסו לישראל, לעומת גישתו האוהדת יותר כשר הגנה. כפי שכבר הוזכר לעיל, הרדיקליזציה הפרו-פלישתנית של חלק מהדור הצעיר הגרמני, לרבות ארגון הצעירים בספ"ד, ששמידט שלל את האוריינטציה הפוליטית שלהם, לא השפיעה עליו במישור המדיניות המזרח תיכונית. בקרב מרבית האיגודים המקצועיים וחוגי מרכז-ימין במפלגה נמשכה התמיכה בישראל, למרות חילוקי הדעות המדיניים בין הממשלות. בתחילת מלחמת יום הכיפורים פרסמו שמידט והיינץ קין (Kühn), כסגני יושבי ראש הספ"ד, הודעה מאוונת המביעה את דאגתם 'נוכח פריצת מעשי איבה במזרח התיכון המהווים סכנה למאמצי הדטנט ושיתוף הפעולה בדרכי שלום'. בהודעה הסתמכו השניים על החלטה של ועידת הספ"ד מאפריל 1973 כי שלום צודק חייב להתבסס על הבטחת זכות הקיום של ישראל והאינטרסים הלגיטימיים של שכנותיה הערביות.²³ במהלך המלחמה הסתייג שמידט מהטענת נשק אמריקני ממחסנים בגרמניה על אניות ישראליות – 'גליל', 'נרקיס' ו'פלמ"ח' – בנמל ברמרהאפן, בטענה שיש בכך פגיעה בניטרליות של מערב גרמניה.²⁴ המחאה התקיפה של בון גרמה לתרעומת בארצות הברית ובישראל, אף על פי שהגרמנים עצרו את המשך הטענת הנשק בשעה שישראל כבר יצאה מכלל סכנה וידה הייתה על העליונה בסוף המלחמה. אגב, כעבור שנים גילה קלאוס הארפרכט, ידיו ויועצו הקרוב של בראנדט בעת כהונתו כראש ממשלה, כי בעיצומה של המלחמה נענה בראנדט לפנייתה הדחופה של גולדה מאיר לספק לישראל פריט חיוני לצורכי הגנה אווירית, לאחר שפריט כזה אבד לחיל האוויר בתחילת פעולות האיבה.²⁵ למרות חילוקי

SPD, Pressemitteilungen und Informationen 345/73, 8.10.1973, *AdsD*, Bonn 23

נשיאות ה-SPD, פרוטוקול קצר על הישיבה מ-30.10.1973, *AdsD*, 288, PV Präsidium 288, *AdsD*, Bonn 24

Klaus Harpprecht, 'Der falsche Verdacht: Eine geheime Episode in der Geschichte deutsch-amerikanischer Beziehungen', *Die Zeit*, 27.4.2000 25
 בראנדט לעשות מחווה כדי להפיג, לפחות באופן חלקי, את החשדנות כלפי הממשלה החדשה שבראשותו בקרב הציבור היהודי בישראל ובארצות הברית. אך לא ברור אם ובאיזו מידה השפיעה עצת ידידו הנשוי לאישה יהודייה ניצולת אושוויץ, על בראנדט בעת כריעתו על ברכיו לפני אנדרטת לוחמי גיטו ורשה בעת ביקורו בפולין בדצמבר 1970. Michael Wolffsohn und Thomas Brechenmacher, *Denkmalsturz? Brandts Kniefall*, München 2005, pp. 159-168, עמ' 166.

הדעות חש בראנדט מחויבות אישית כלפי ישראל וראש ממשלתה באחת משעותיהן הקשות ביותר.

ד. שמידט וישראל בתחילת כהונתו כראש ממשלה

החילופים בין בראנדט לשמידט בראשות הממשלה במאי 1974 התבצעו ללא כל זעזוע. פרשת חשיפתו של המרגל המזרח גרמני גינטר גיום (Guillaume) בלשכת הקנצלר הייתה רק אחת הסיבות להתפטרות בראנדט, ולמעשה לא העיקרית. חרף הניצחון המרשים בבחירות בנובמבר 1972 גברה בצמרת המפלגה אי שביעות הרצון מהניהול הבלתי נמרץ של ענייני הממשלה על ידי הקנצלר, ובעיקר מצד והנר, שלאחר מינויו של שמידט לשר קיבל לידי את ראשות הסיעה בבונדסטאג. לכך נוסף העימות עם איגוד העובדים במגזר הציבורי.²⁶ לכאורה, הרכב הקבינט של שמידט היה שמרני יותר מבחינת ייצוג האגפים השונים בספ"ד, אם כי בראנדט עצמו שמר בידיו את ראשות המפלגה. בלי לוותר על ה'אוסטפוליטיק' אף הסתמן לאחר חילופי הגברי בראשות הממשלה וכן במשרד החוץ, שבראשו הוצב שר הפנים לשעבר הנס דיטריך גנשר (Genscher), חיזוק מסוים של האוריינטציה האטלנטית, לפחות בתקופת נשיאותו של גרלד פורד והמשך כהונתו של קיסינג'ר כשר החוץ. אולם ההנחה כי שמידט השמרן יהיה נוח יותר לישראל מבראנדט הסוציאל-דמוקרט והשמאלי-ליברל לא התאמתה במקרה זה. בעקבות הטראומה של משבר הנפט, ופחד הגרמנים מהתלקחות נוספת בין ישראל למדינות ערב בשל השטחים הכבושים והעדר פתרון לבעיה הפלשתינית, נמשך שינוי הדרגתי ביחסים המדיניים בין גרמניה לישראל. נוכח האיום של מפיקות הנפט הערביות וחוסר הסיכוי שארצות הברית תוכל או תרצה לספק במקרה חירום את צורכי האנרגיה של האירופים, וגרמניה בכלל זה, גבר עוד העניין של בון בתיאום עמדות במסגרת הקהילה האירופית, שבה התחזק הקשר בין גרמניה לצרפת עם בחירתו של ולרי ז'יסקאר ד'אסטן (Giscard d'Estaing) לנשיא צרפת לאחר מותו של ז'ורז' פומפידו (Pompidou). בין שמידט לז'יסקאר נקשרה ידידות עוד מהימים שבהם שניהם שימשו שרי אוצר. מאוחר יותר, בשנות השמונים של המאה שעברה, היה ז'יסקאר המדינאי הראשון ששמידט גילה לו את ה'סוד' שאביו נולד לאב יהודי לפני שנמסר לאימוץ למשפחה נוצרית.²⁷

26 לדין מקיף בנסיבות פרישתו של בראנדט שנה וחצי בלבד אחרי ניצחונו בבחירות ב-1972 ראו, Peter Merseburger, *Willy Brandt, 1913-1992: Visionär und Realist*, Stuttgart und München 2002, pp. 657-738

27 של הקנצלר ציין בסיפוק שמוצאו היהודי (החלקי) של שמידט מעולם לא השפיע על עמדתו. Valery Giscard d'Estaing, *Le Pouvoir et la Vie*, Vol. I, Paris 1988, pp. 158-161

זאת ועוד: חילוקי הדעות ביחסי גרמניה-ישראל בימי כהונתו של שמידט כקנצלר לא הצטמצמו לממד המולטי-לטרי נוכח הידוק קשרי מערב גרמניה עם הקהילה האירופית, ובאו לידי ביטוי גם בתחום הבילטרלי. כך למשל, הצהרתו של נציג גרמניה באו"ם, רידיגר פון וכמר (Wechmar), בזכות ההגדרה העצמית של הפלשתינים, לרבות זכותם לכוונן רשות משלהם, בדיון בעצרת בנובמבר 1974 שקידמה בברכה את מנהיג אש"ף יאסר ערפאת, אכזבה את ישראל.²⁸ הגרמנים הסבירו את עמדתם כמתחייבת מהמציאות, שכן גרמניה עדיין מחולקת ומערב גרמניה דוגלת במתן זכות הגדרה עצמית גם לגרמנים שבמזרח. מעבר להסבר זה הייתה כוונת אותה הצהרה בוודאי לזכות להבנה גם מצד מדינות ערב, נוכח המאמצים לשפר את היחסים אתן. אולם עשרים שנה לפני שבישראל הבשילה הנכונות להכיר בזכות כזאת של הפלשתינים היא ראתה בכך צעד בלתי-ידידותי. ישראל אף התאכזבה מכך שמתוך התחשבות בשאר ארצות הקהילה נמנעה מערב גרמניה מלהצביע נגד ההחלטה הפרו-ערבית בעצרת האו"ם, ולא מצאה לנכון להזכיר כי כל יישוב של הסכסוך המזרח תיכוני מחייב גם את הבטחת קיומה של ישראל ותושביה. לאחר מעשה הביעה גם נשיאות הספ"ד את צערה על כך.

כל הנושאים הללו – החשש מפני כניעת קהילת התשע ללחצים ערביים והיטמעות המדיניות המזרח תיכונית של מערב גרמניה בזו של הקהילה, ההתנגדות לנסיגה מכל השטחים שנכבשו במלחמת ששת הימים על ידי צה"ל ואף לנסיגות חלקיות ללא תמורה, שלילת זכות ההגדרה העצמית של הפלשתינים והחששות מפני ברית המועצות, ולעומת זאת הבטחת המשך הסיוע הכלכלי לישראל, שיתוף הפעולה הביטחוני ומימוש ההסכם עם הקהילה האירופית לגבי עידוד ייצוא מוצרים תעשייתיים ישראלים והנחות מכס בייצוא מוצרים חקלאיים – עמדו במרכז המגעים הדיפלומטיים הישראליים-גרמניים בשנה הראשונה לכהונתה של ממשלת שמידט, לפני ביקורו של רבין בבון. חלקם נשאר על סדר היום גם לאחר מכן. בעת הביקור הראשון של קלאוס קינקל (Kinkel), עוזרו של שר החוץ גנשר, בירושלים, הוא הטעים את ההמשכיות שבמדיניותה של ממשלת שמידט-גנשר כלפי ישראל, ועם זאת דבקוהתה באיזון מוחלט בסכסוך הישראלי-ערבי.²⁹ שר החוץ, יגאל אלון, שקיבל את פניו, הביע את החשש שהדיאלוג האירופי-ערבי אשר מדינות ערב כפו על הקהילה בעת משבר הנפט, עלול לפעול לטובתן גם בתחום החימוש. חשובה יותר מבחינת מיסוד קשרי הגומלין בין שני שרי החוץ הייתה פגישתו הראשונה של אלון עם גנשר בעת עצרת האו"ם

28 *Presse-und Informationsamt der Bundesregierung*, Bulletin # 148, 14.11.1974; הודעה על ישיבת נשיאות הספ"ד ב-26.11.1974, בבון, SPD, Pressemitteilungen und Informationen, 552/74,

26.11.1974, *AdsD*, Bonn

29 רישום של קינקל, 21.8.1974 (השיחה התקיימה ב-7.8.1974), AAPD 1974, Vol. II, # 241, pp. 1048-1051 ב-1992 קינקל עתיד היה לרשת את תפקידו של שר החוץ גנשר, זאת כבר לאחר איחודה של גרמניה.

בספטמבר 1974 בניו יורק.³⁰ הוא הבהיר שישראל מעוניינת ביחסים טובים לא רק עם ארצות הברית, אלא גם עם אירופה. אשר לגרמנים, זכותם לקיים יחסים טובים עם הערבים, אך הואיל ואלה יונקים ממקורות שונים מאשר יחסי גרמניה-ישראל, אין הם צריכים להיות 'מאוזנים' אלא 'מיוחדים במינם'. למרות השוני האישי הרב כל כך בין שני שרי החוץ והפער בעמדות, הצליחו גנשר ואלון לכוון יחסי עבודה ידידותיים ביניהם, גם אם משמעותן של הצהרות הידידות ההדדיות שהשמיעו הייתה מוגבלת. לגופו של עניין היה לגנשר משקל רב יותר בממשלת שמידט מאשר לקודמו, של בממשלת בראנדט. בישראל נותר התחום העיקרי, היחסים עם ארצות הברית, בידי רבין עצמו. אלון – שזו הייתה התנסותו הראשונה כשר בזירת היחסים הבינלאומיים – יכול היה להקדיש את מרב מרצו לתחומים אחרים, ובראש וראשונה ליחסים עם אירופה. קשריו עם המפלגות הסוציאליסטיות והסוציאל-דמוקרטיות באירופה סייעו לו בכך. תזכורת לשינוי בעמדתו של שמידט כלפי ישראל מן ההבנה הרבה יותר שגילה כשר הגנה יכולה לשמש שיחתו עם ראש הממשלה לשעבר, גולדה מאיר, בלונדון בנובמבר 1974,³¹ כאשר היא נפגשה עמו ועם ראש ממשלת בריטניה הרולד וילסון. לדברי השגריר המערב גרמני בבריטניה התחזק שמידט בדעתו, בעקבות אותה שיחה, שהמצב במזרח התיכון מסוכן אף יותר מכפי שחשב לפני כן. הקנצלר ניסה להסביר לגולדה מאיר את חומרת המצב באירופה בגלל סכנת האבטלה והאפשרות לאמברגו נפט. הוא טען בפניה שלדעתו ישראל לא הביעה נכונות מספקת לויתורים, אך התרשם שהיא לא ירדה לעומק דאגתו. תשובתה הבוטה הייתה שאפילו הושגה התקדמות כלשהי הנפט היה נשאר בידי ערב הסעודית, על כל המשתמע מכך לגבי לחצים נוספים. בשיחה פרטית אף התבטא שמידט ברוח קודרת מאוד לגבי סיכויי קיומה של ישראל נוכח חוסר ההבנה שמגלים מנהיגיה לגבי התמורות שחלו בעולם. גולדה הסיקה מאותה שיחה כי שמידט, שאותו אירחה בלבביות בביתה שמונה שנים לפני כן, הוא פוליטיקאי 'קר ושקול מהדור החדש ואיננו ידיד אמת'. דומה כי לגבי המחצית הראשונה של הגדרה זו צדקה, אך מוטב להיזהר מהמינוח 'ידיד אמת' בדיפלומטיה ובפוליטיקה. גם השגריר יוחנן מרוז, שכיהן בובן רוב שנות שלטונו של שמידט (1974-1981), דיווח בזיכרונותיו על הסתייגותו של שמידט מהתנהלותה של ישראל כמעצמה: 'אילו הייתה מעצמה ייתכן שהייתה זוכה למחילה; כיוון שאיננה כזאת, ועוד כשהיא במשבר כלכלי מתמיד ובתלות לאורך ימים מסיוע חוץ רב ממדים, עליה לסגל לעצמה נורמות התנהגות התואמות את משקלה ומצבה'.³² עם זאת הוא הוסיף לראות בו 'ידיד ביקורתי'. ואכן, גם

30 ניו יורק למשרד החוץ, 27.9.1974, ג"מ, ח"צ, 8532/17.

31 גרעון רפאל, השגריר בלונדון, לליאו סביר, 16.12.1974, זאב שק למרוז, בון, 24.12.1974, מרוז לנ' יעיש, 30.12.1974, ג"מ, ח"צ, 8532/17.

32 יוחנן מרוז, האם היה זה לשווא? שגריר ישראל בגרמניה מסכם, תל-אביב 1988, עמ' 64-66.

אם לא הייתה לשמידט מעורבות רגשית כלפי ישראל כמו לבראנדט, בכל זאת הוא הוסיף להכיר – כבן הדור שבו התרחשה השואה – באחריות ההיסטורית הגרמנית כלפיה.

מנגד היו איתותים מסוג אחר. למרות אזהרה מוקדמת לקיסינג'ור, כי במקרה שתפרוץ שוב מלחמה לא תוכל מערב גרמניה להרשות שימוש בטריטוריה שלה למעבר נשק לישראל, הודיע הקנצלר לשגריר יוחנן מרוז בדצמבר, שאם אמנם תפרוץ מלחמה תפעל מערב גרמניה בתיאום עם וושינגטון, תוך מתן כל ההקלות והעמדת כל המשאבים הדרושים לרשות ארצות הברית. עם זאת, לדעת מרוז, יישום החלטה כזאת של ממשלת בון היה תלוי בתנאים הבאים: ארצות הברית עצמה חייבת לתבוע את פירעון ההתחייבות; היא תידרש לספק לגרמניה את כל הדרוש לה בתחום אספקת הנפט; מערב גרמניה לא תהיה בודדה בעמדתה באירופה לפחות כלפי חוץ; ולבסוף, שעת האפס למעורבות גרמניה לא תחול לפני בחירות במדינה זו. לדברי השגריר ביקש שמידט לשמור את הדברים בסוד כמוס והזהיר שיכחיש אותם אם תהיה הדלפה כלשהי. מרוז סבר כי מעורבות גרמנית כזאת הייתה נתקלת בהסתייגויות מצד הפלגים השמאליים בספ"ד ובשמאל הנוצרי-דמוקרטי, וכן מצד גורמים כלכליים ותעשייתיים במפלגה הליברלית. אולם הוא לא פקפק שמחנה האופוזיציה היה תומך בהחלטה ואף מדרבן את הממשלה להכריע למען מילוי המחויבות כלפי ארצות הברית.³³

במישור המפלגתי, שם מצא שמידט עדיין פעילים רבים ידידי ישראל, הוא התייחס לסכסוך המזרח תיכוני בכנס הספ"ד לענייני חוץ בינואר 1975 ובו הסתייג מפירוש המדיניות המאוזנת של גרמניה כניטרלית וחסרת לב. יש לגרמניה ידידים בעולם הערבי וטרור אינו צריך למנוע מציאת פתרון פוליטי נכון לנושא הפלשתיני. עמדת הסוציאל-דמוקרטיים הגרמנים לאחר מה שקרה בדור האחרון היא שיש להבטיח ללא תנאי את זכותה של מדינת ישראל להתקיים בגבולות בטוחים. למרות זאת הוא מצא לנכון להזכיר גם את ההשלכות השליליות של הסכסוך הישראלי-ערבי על המדיניות האירופית, כולל על המצב במערב ברלין.³⁴

בפברואר 1975 הגיע אלון לבון בהיענות להזמנתו של שר החוץ הגרמני גנשר, שגילה מעורבות רבה בתחום המדיניות המזרח תיכונית ברוב שנות כהונתו הארוכה (1974-1992), לאחר שהשתתף בכנס מנהיגים סוציאליסטים בברלין. אלון בא לבון עוד לפני שפרץ בגלוי המשבר בשיחות האמריקניות-ישראליות בדבר הסכם ביניים בסיני. לפני תחילת השיחות ערך אלון ביקור במחנה הריכוז דכאו בקרבת מינכן, כפי שנהג ב-1970 קודמו בתפקיד, אבא אבן, בביקורו הרשמי הראשון של שר חוץ ישראלי

33 נ' יעיש, 'נספח לסקירה מדינית על מערב גרמניה', 16.2.1975, ג"מ, ח"צ, 8532/21.

34 הכנס נערך ב-19.1.1975-17 בבוך. צלר, מהחוג ליחסי חוץ של הסיעה בבונדסטג, להנה, SPD Bundestagsfraktion, 1507, AdsD, Bonn, 18.8.1976

במערב גרמניה. אלון ביקר לראשונה באזור הכיבוש האמריקני של גרמניה אחרי הקונגרס הציוני הכ"ב בבזל שהתקיים בדצמבר 1946. אחת המטרות של אותו ביקור, בהנחיית הפיקוד העליון של ה'הגנה', הייתה לבלום פעולת נקם המונית שיוזם אבא קובנר ושעלולה הייתה להזיק לבריחה ולהעפלה. בלנדסברג נפגש עם אשתו שעבדה במחנה עקורים.³⁵ מאז נמנע אלון מלבקר בגרמניה. עד להקמת מפלגת העבודה ב-1968, נמנה אלון עם מפלגת אחדות העבודה-פועלי ציון, שבדצמבר 1957 וביולי 1959 חוללה שני משברים ממשלתיים על רקע קשרים צבאיים בין ישראל למערב גרמניה בשל מסעו המתוכנן של הרמטכ"ל משה דיין לבון לרכישת צוללות, ובשל מכירת נשק ישראלי לגרמניה. בעת הדיון על כינון יחסים דיפלומטיים מלאים עם מערב גרמניה ב-1965 נמנה אלון עם התומכים בכך; רק בלחץ הצמרת הוותיקה קיבל את דין התנועה ונמנע בהצבעה.³⁶ בעת ביקורו של בראנדט בארץ ביולי 1973, אירח אותו אלון כסגן ראש הממשלה בקיבוצו, גנוסר. זו הייתה פריצת דרך ביחסו כלפי גרמניה. בשלוש השנים שניהן כשר חוץ בממשלת רבין תפסו היחסים עם מערב גרמניה מקום חשוב בפעילותו. עם גנשר הספיק להיפגש בגרמניה, בארץ ובאור"ם כעשר פעמים.

מביקורו של אלון בפברואר, עוד לפני שנקבע סופית מועד ביקורו של רבין, אפשר היה ללמוד על חילוקי הדעות שהיו צפויים גם במפגש בדרג העליון.³⁷ אלון הטעים את נכונות ישראל להתפשר בתחום מרווח הנסיגה כדי להשיג הסדר ביניים, אך קבל על חוסר הגמישות של המצרים, העומדים בסירובם לגמול לישראל בהפסקת לוחמה תמורת נסיגה משטחים. כן התלונן על שהצהרת תשע מדינות הקהילה האירופית מגבה את הפירוש הערבי-סובייטי-צרפתי בדבר נסיגה ישראלית מכל השטחים שנכבשו ב-1967, לעומת הפירוש האמריקני-בריטי השונה. ערב צאתו לגרמניה היה אלון נתון ללחץ אמצעי התקשורת הישראליים למען ביטול המושג 'הנורמליזציה של היחסים'. אולם הנושא לא תפס מקום בחילופי הדעות בבון, ודבר לא נשתנה בעמדה הגרמנית. אלון חזר והביע את דעתו שגרמניה יכולה לקיים יחסים טובים עם שני הצדדים, אך רק בתנאי שאין פירושם ניטרליות כשמדובר בביטחון ישראל.

35 אניטה שפירא, יגאל אלון: אביב חלדו, תל-אביב 2004, עמ' 271-272.

36 אורי יזהר, בין חזון לשלטון: מפלגת אחדות העבודה-פועלי ציון בתקופת היישוב והמדינה, רמת אפעל 2005, עמ' 323. על חלקה של המפלגה במשברים הממשלתיים בימי בן-גוריון ראו, שם, עמ' 261-265. אחרי הבחירות לכנסת ב-1959 התמתנה אחדות העבודה בעניין גרמניה והסתפקה בזכותה לחופש הצבעה. שם, עמ' 337.

37 שיחת אלון-גנשר, 26.2.1975, 196-205, pp. 37, Vol. I, # 37, AAPD, 1975; יעיש אל מרוז, 9.3.1975, מרוז ליעיש, 12.3.1975, ג"מ, ח"צ, 8532/11. על ההכנות לביקור אלון ראו, זאב שק, הנחות יסוד ומטרות, 16.2.1975, שם, ח"צ, 5958/9.

הנושא המזרח תיכוני אף עמד במרכז שיחתו של אלון עם הקנצלר שמידט.³⁸ שמידט הצביע על הקשר בין פתרון של שלום לאספקת הנפט, הזכיר את אמצעי הלחץ שבידי הערבים באמצעות העלאת מחיר הנפט וערעור מאזן התשלומים על ידי העברות של סכומי כסף עצומים, והסביר לשר החוץ את הפיסת הקהילה האירופית וסוכנות האנרגיה הבינלאומית על שיתוף הפעולה בין הארצות מפיקות הנפט והצורכות אותו. בענייני ביטחון דן אלון עם שר ההגנה גאורג לבר, על בעיות כלכליות עם השר לפיתוח כלכלי אגון באר (Bahr), שבדצמבר 1974 ערך סיבוב שיחות אינטנסיבי בארץ, ועם שר האוצר הנס אפל (Apel).

כחודשיים לאחר מכן ערך שר החוץ גנשר את ביקורו הראשון במצרים, סיורו הראשון בארצות העולם השלישי בכלל ובארץ ערבית בפרט. גנשר התרשם שהנשיא אנואר סאדאת מעוניין בהסדר בדרכי שלום, אך לא יסכים להישארות כוחות ישראליים בסיני למשך זמן רב.³⁹ ביקור זה סלל את הדרך לשיפור משמעותי ביחסי גרמניה-מצרים ולהזמנת סאדאת לבון כעבור שנה, ובכך גם לקשר המיוחד בין הקנצלר שמידט לנשיא המצרי. עם זאת, הגרמנים היו מעוניינים שרבין יבקר בארצם לפני סאדאת.

ה. אווירה טובה למרות חילוקי הדעות

ב-14 באפריל 1975 אישרו המארחים הגרמנים את המועד הסופי של ביקור רבין בגרמניה, שאמור היה לכלול – נוסף על ההתייחדות עם זכר קורבנות השואה בברגן בלזן – סיור במערב ברלין ושיחות מדיניות עם הקנצלר שמידט, שר החוץ גנשר, השר לפיתוח כלכלי באר, שר ההגנה לבר ושר האוצר אפל וכן פגישות עם יושב ראש הספ"ד בראנדט ונציגי והאופוזיציה הנוצרית-דמוקרטית. על כך נוספו ראיונות לעיתונות ולתקשורת האלקטרונית.⁴⁰ לעומת המשלחת הגדולה שליוותה את בראנדט בביקורו בארץ, הפמליה של רבין, שכללה את רעייתו לאה, הייתה קטנה למדי. לא היה זה הביקור הראשון של רבין בגרמניה. הוא סייר שם במסגרת מסע באירופה עם אלוף משנה (מאוחר יותר רב-אלוף) חיים בר-לב אחרי מלחמת סיני ב-1957, וכסגן הרמטכ"ל ביקר בדרכו לארצות הברית את מחנה הבונדסוור מינסטרלאגר ב-1963.

רבין, למרות עברו כקצין המבצעים של הפלמ"ח במלחמת העצמאות, לא נמנה עם המסתייגים מקשרים עם גרמניה. לדברי רעייתו לאה, במשך כל השנים מאז הוויכוח הפוליטי הסוער בעניין השילומים היה ברור לו כי בן-גוריון היטיב להכריע בעד ההסכם. זו הייתה בעיניו דוגמה מובהקת למנהיגות פרגמטית, צמודה למציאות. גם את

38 שיחת אלון-שמידט, 27.2.1975, AAPD, 1975, Vol. I, # 37, p. 204.

39 יצחק בן-ארי אל אירופה א', בון, 30.4.1975, ג"מ, ח"צ, 8532/24.

40 לאישור מועד ביקורו של רבין ראו, משרד החוץ למרוז, 14.4.1975, ג"מ, ח"צ, 5958/9.

הביקור הממלכתי בגרמניה ראה באורח חיובי דומה: 'הצורך לגייס את תמיכתה של ארץ זו בישראל בזירה הבינלאומית הסוערת נראה לו ברור בעליל'.⁴¹

משרד החוץ הציע לשוות למפגש אופי פרגמטי, המתבסס על היחסים ההדדיים בהווה ובעתיד. מבלי להתעלם מהעבר המליץ לא להשתית את הביקור עליו. אשר לנושא המזרח תיכוני נקבע שגם אם היעד האסטרטגי הוא להוציא את אירופה בכלל ואת גרמניה בפרט מתהליך ההסדר, הרי הטקטיקה צריכה להיות לא שלילה מפורשת של התערבות גורמים נוספים, מלבד ארצות הברית, אלא להפך – להציע לגרמניה תפקיד קונסטרוקטיבי בשיקום האזור ובפיתוחו על ידי תכנון פרויקטים כלכליים טכנולוגיים משותפים לישראל ולמדינות ערב. יעד חשוב היה ליבונם וקידום של היחסים הביטורליים, בחלקם כהמשך למגעיו של שר החוץ. הכוונה הייתה לנסות ולזכות בהגדלת המלווה השנתי מעבר לסכום של 140 מיליון מרק, להבטחת תשלום פיצויים אישיים אלאה שלא נכללו בחוקים הקיימים, וכן לקידום התחום הביטחוני.⁴²

השיחה שקיים השגריר הגרמני בתל-אביב, פר פישר, עם ראש הממשלה לפני מסעו לגרמניה שימשה תזכורת נוספת לפער בין עמדות שני הצדדים לגבי הסדר מזרח תיכוני, שלא הותיר בעצם מקום לתקווה שניתן לגשר עליו. לפי פישר, שהיה מקורב לראשי הממשלה הסוציאלי-דמוקרטים, שמידט האמין 'שבטוח הארוך ובקונסטלציה מסוימת ישראל עלולה להימצא בסכנה ממשית'. דאגתו העיקרית הייתה הירידה במעמדו של העולם המערבי המתועש, ואחת הסיבות לכך הייתה הנפט. רק שיתוף פעולה בין מפיקות הנפט לצרכניו עשוי היה למנוע משבר כלכלי, אך משבר כזה עלול לפרוץ בעקבות התלקחות מחודשת במזרח התיכון. לכן לדעת שמידט אירופה לא יכולה הייתה להישאר כמשקיף מהצד והיה עליה לתת ביטוי לאינטרסים שלה בהסדר שיתבסס על הצהרת התשע מנובמבר 1973. רבין הגיב כי החלטה זו חרגה מתוכן החלטת מועצת הביטחון 242 ותמכה למעשה בעמדה הערבית בשאלת המפתח, דהיינו בנוגע לפלשתינים.⁴³ העמדה שהביע פישר קיבלה חיזוק במברק של גנשר לאלון.⁴⁴

נימה חמה יותר לגבי קשרי גרמניה-ישראל וחיבור שיתוף הפעולה במישור הפרלמנטרי בלטה בדברי הברכה של יושבת ראש הבונדסטאג אנמרי רנגר למשלחת הכנסת, שבאה בסמוך לביקור רבין לבון.⁴⁵ אך למרות הבטחתה 'שישראל יכולה לסמוך על גרמניה' לא הייתה לה משמעות מעשית במפגש בין שני ראשי הממשלה.

41 לאה רבין, הולכת בדרכו, תל-אביב 1997, עמ' 174-175.

42 סיכום ישיבה מ-5.6.1975 אצל שלמה ארגוב, בהשתתפות זאב שק ודן פתיר, וכן מרוז לשק, 26.6.1975, ג"מ, ח"צ, 5958/9.

43 משרד החוץ למרוז, על שיחת רבין-פישר, 2.7.1975, ולפני כן נפגש השגריר הגרמני פישר עם שק, 1.6.1975, ג"מ, ח"צ, 5958/9.

44 משרד החוץ לשגרירות בבון, על מברק גנשר לאלון מ-30.6.1975, ג"מ, ח"צ, 5958/9.

45 נאום אנמרי רנגר, 4.6.1975, נשלח מהשגרירות בבון למשרד החוץ, שם.

ראש הממשלה יצחק רבין מניח זר למרגלות האנדרטה לזכר קורבנות השואה במחנה ברגן בלזן, 8.7.1975
[באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית, צלם: משה מילנר]

ההתמקדות המתוכננת בהווה ובעתיד בשיחות המעשיות לא מנעה את אזכור הממד ההיסטורי הטרגי כל כך שבין שני העמים. בשל הקדמת ביקורו של רבין במערב ברלין לפני שיחותיו בבון, נבחר מחנה ברגן בלזן שבקרבת הנובר כמקום ההתייחדות עם זכר השואה. המחנה, שהוקם ב-1940, נועד בעיקר לשבויי מלחמה רוסים ושימש גם מקום למספר לא גדול של 'יהודים מועדפים' להחלפה עם שבויים גרמנים. ב-1944 הוא שימש תחנת מעבר ל-1,700 יהודים הונגרים שהובאו לשם בעקבות משא ומתן שניהל בבודפשט ד"ר רודולף קסטנר עם ה.ס.ס., ושהגיעו כעבור חודשים מספר ברכבות לשווייץ. אולם מאפיסת כוחות, מרעב וממחלות נספו שם בסוף המלחמה רבבות יהודים מארצות שונות. בטקס שהתקיים בפתח הביקור, ב-8 ביולי, ליד האנדרטה לזכר הקורבנות של ארבעים אומות, הניח רבין זר ציפורנים לבנות וירוקות; ליד האנדרטה לזכר קורבנות השואה היהודים שעליה התנוססו דגלי ישראל הניח עוד זר, הדליק נרות ואמר קדיש, בעוד החזן אסטרונוגו נחמה, ניצול אושוויץ, התפלל 'אל מלא רחמים'. לדברי רעייתו לאה החוויה הייתה קשה וגדולה מכדי לפרוט אותה למילים, ובדרכה חזרה צעדה הפמליה באלם, כשרק פעמי צעדיה הפרו את הדממה הנצחית במקום.⁴⁶

46 לאה רבין, כל הזמן אשתו, תל-אביב 1988, עמ' 202. ראו גם את הדיווח של אינגה דויטשקרוין, מעריב, 9.7.1975.

בגמר הטקס הוטסו רבין ורעייתו במסוק חיל האוויר הגרמני מהמחנה להנובר, משם המשיכו במטוס אזרחי בריטי לברלין. בפתח ביקורו בעיר הזכיר רבין את פקודות הרצח שבאו מבירת הרייך לשעבר והביע תקווה כי העולם יעשה הכול כדי ללמוד מן העבר. ביקור באחד ממחנות הריכוז כגון ברגן בלזן, דכאו או זקסנהאוזן ליד ברלין הפך מאז לטקס קבוע בעת כל ביקור רשמי של נשיאים, ראשי ממשלה ושרי חוץ ישראלים בגרמניה.

הממד ההיסטורי הובלט גם בנאומים שנישאו בארוחה החגיגית שערך הקנצלר שמידט לכבוד אורחו הישראלי במשרד ראש הממשלה. רבין הזכיר שם שדורו היה עד להשמדה ההמונית של העם היהודי ולתחיית מדינת ישראל, וכי במשך עשרים מאות של גלות ודיכוי החזיקו היהודים מעמד רק בשל סירובם לשכוח את ירושלים ואת ארץ ישראל. שמידט הדגיש את הצורך להוסיף ולחיות עם זיכרון מעשי הזוועה הנוראים שביצעו הנאצים 'בשם העם הגרמני' כלפי מיליוני יהודים, זאת תוך שימוש בטיעון האפולוגטי שרק חלק קטן של העם הגרמני היה ב-1933 מבוגר די צרכו כדי להכיר את הנפשע שבנאציזם.⁴⁷ אכן, כף רגלו של מנחם בגין, יורשו של רבין, לא הייתה דורכת על אדמת גרמניה. אך אפשר להניח שאילו הייתה קודמתו של רבין, גולדה מאיר, מתגברת על היסוסיה ומקיימת את ביקור הגומלין בגרמניה על פי הזמנתו של בראנדט, היה המפגש נושא אופי רגשי עמוק יותר מכפי שנשא בפגישתם של רבין ושמידט – בני דור אחר ומנטליות שונה.

השיחות בין רבין לשמידט ב-9 ביולי בבוך, שהיו נקודת השיא של הביקור, לא הפתיעו בכך שלא הביאו לפריצת דרך לגבי הנושאים המדיניים השנויים במחלוקת, עם כל שביעות הרצון של שני הצדדים לגבי המצב הטוב של היחסים הגרמניים-ישראליים שהובעה בהודעה רשמית קצרה.⁴⁸ הדיונים בהרכב רחב יותר בפתח הפגישה היו חזרה על עמדות ששני הצדדים כבר הציגו קודם לכן. שמידט חזר והביע את החשש מפני התמוטטות הכלכלה העולמית בגלל הפקעת מחיר הנפט, נושא שעמד בראש דאגותיו; ואילו רבין שלל מדיניות שתבקש למנוע אמברגו נפט חדש על ידי תביעה לויתורים רבים יותר של ישראל. עצם נכונותה של ישראל להסכם ביניים, אמר, היא הוכחה להתחשבותה באינטרסים של ארצות הברית ואירופה. אף על פי שהודה כי פתרון צבאי של הסכסוך הוא בלתי אפשרי, השאלה – לדבריו – היא מתי ובאילו תנאים יתאפשר פתרון מדיני.

על פי הפרוטוקול הגרמני, דנו רבין ושמידט בשיחה בארבע עיניים באספקטים שונים של מדיניותן של ארצות הברית, ברית המועצות, צרפת ומדינות ערב. כדוגמה

47 *Presse und Informationsamt der Bundesregierung*, # 91, 15.7.1975

48 פרוטוקול שיחת רבין-שמידט, 9.7.1975, pp. 895-904, Vol. II, # 154, AAPD, 1975. בעת כתיבת המאמר לא נמצא בגנוך המדינה הדו"ח על מסע רבין לגרמניה.

לחוסר האמינות של נשיא מצרים, סאדאת, הצביע רבין על הסכם הידידות המצרי-סובייטי מ-1971, שלא מנע את גירוש כל היועצים הצבאיים הסובייטיים ממצרים זמן קצר לאחר מכן. נוכח ההתקרבות המחודשת ביחסים בין בון לקהיר לא היה בטיעון זה כדי לשכנע את הקנצלר הגרמני. בעקבות הערה של רבין, שהערבים תלויים הרבה פחות בברית המועצות מאשר מדינות מזרח אירופה, הוסיף שמידט כי השליט הסובייטי לאוניד ברז'נייב רמז לו שהסובייטים מתחילים להתעייף ממגעיהם עם המדינאים הערבים. אך הוא עצמו סבר שהם לא יוותרו על השפעתם בעולם הערבי, ורבין הסכים לדעתו. על שאלת שמידט לגבי יחסי ישראל עם ברית המועצות השיב רבין כי התרשם שעמדתה הבסיסית לא השתנתה. קשה לצפות לתוצאות בוועידת השלום בז'נווה, שארצות הברית וברית המועצות משמשות יושבי הראש שלה, הואיל ואחד מהם מתעניין רק באינטרסים ובמשאלות של הצד הערבי, ואילו השגת הסכם ביניים בסני בעזרת האמריקנים בלבד עלולה לסבך עוד את המצב. מכל מקום, ארצות הברית מנסה להשיג באמצעים דיפלומטיים מה שהסובייטים לא ידעו להשיג באמצעים צבאיים. אשר לעמדת צרפת, הסתמך שמידט על הטענה של ידידו הנשיא ז'יסקאר ד'אסטן, כי למרות אהדת רוב הצרפתים לישראל אי אפשר לזנוח במהרה את המדיניות הביקורתית שהגוליסטים טיפחו במשך שנים. רבין הזכיר את הריכוך שחל בעמדת פריס עם ביטול האמברגו על מכירת נשק לישראל, אשר הוטל ערב מלחמת ששת הימים בידי הנשיא שרל דה גול, אך בעיית המימון של רכישות אלה נותרה בעינה, הואיל והצרפתים לא גילו נכונות להעניק לישראל תנאי אשראי נוחים.

מקום נכבד בשיחה בארבע עיניים תפסו הקשיים בגיבוש הסכם הביניים בין ישראל למצרים בסני. רבין ציין את משך שהייתם של כוחות האו"ם כיסוד החשוב ביותר של הסכם כזה, ועל סמך נתונים ממפה שפרש טען כי ויתור מוחלט על מעברי הג'די והמיתלה, כולל מדרונותיהם המזרחיים, עלול להחליש את מערך ההגנה הישראלי, שכן נוכח יחסי הכוחות הצבאיים, הגיוס המהיר של כוחות ישראליים תלוי במשך זמן התרעה ואין לישראל יכולה לשאת מבחינה כלכלית החזקת צבא מגויס זמן רב. הוא מסר לשמידט כי במקרה של חתימת הסכם הביניים הבטיחה ארצות הברית לישראל סיוע בסך שני מיליארד דולר, אך הוא היה מעדיף לקבל פחות סיוע אמריקני ולהסתמך יותר על משאבים עצמיים.

הסיכום של שמידט על הקשר בין הסכסוך המזרחי תיכוני לבין מצב הכלכלה העולמית היה פסימי למדי. הוא העיר שאינו מוכן לחרוץ משפט מדויק על בעיות הסכם הביניים. עם זאת, לא הוציא מכלל אפשרות שאחד הצדדים בסכסוך ייגרר, ולו מטעמה של מדיניות פנים, למלחמה נוספת, ובמקביל ייעשה אז שימוש בחרם הנפט. הכלכלה העולמית לא תוכל, לדעתו, לשאת עלייה נוספת במחיר הנפט, אולי כבר בסתיו הקרוב. הדבר עלול להעמיק את העוני בארצות המתפתחות, העניות ממילא, ואף להביא לירידת

ראש הממשלה יצחק רבין עם הקאנצלר הלמוט שמידט בבון, 9.7.1975
[באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית, צלם: משה מילנר]

היקף הייצור והפרודוקטיביות בארצות התעשייתיות המערביות. התפתחות כזאת עלולה להיות סיכון גם לישראל. בשל ההשלכות הכלכליות, אם בלחץ המדינות מפיקות הנפט ואם כתוצאה ממלחמה, עלולה דעת הקהל במדינות התעשייתיות להטיל את האשמה על ישראל. מלבד זאת עלול שפל כזה לסכן גם את יציבות הכלכלה הגרמנית. רבין, שספק אם יכול היה לעקוב אחר כל היבטי התחזית השחורה שהציג שמידט, הזהיר שאם אמנם סחיטה כזאת של המדינות הערביות תצליח, יהיה קשה לעמוד בפני ניסיונות סחיטה נוספים. שמידט הסכים לכך, אך בכל זאת טען שהמתח בכלכלה העולמית עשוי לחייב פשרה, דהיינו מצד ישראל.

הקשרים הכלכליים הגרמניים-ישראליים לא נדונו בפרוטרוט בפגישת שמידט-רבין, פרט להתייחסותו של ראש הממשלה לאפשרות של השקעות פיננסיות גרמניות בתחום פיתוח מים לצורכי חקלאות, שיסייע להגדלת ייצור מוצרי מזון בארץ. לעומת זאת ביקש רבין לשמור על רמת הרכישות הגרמניות של תחמושת ומוצרים צבאיים אחרים מישראל, לאחר שבשנה הקודמת ירד היקפן במידה ניכרת.

שמידט הבטיח לבחון נושא זה, והוא נדון גם בין רבין לשר ההגנה לבר. פניות ישראליות לאספקת מוצרים צבאיים גרמניים אינן מוזכרות בפרוטוקול הגרמני, כנראה בהתחשב בעקרונות המדיניות המוצהרת של בון שלא לספק מוצרים כאלה לאזורי מתיחות, כמו המזרח התיכון. בפרוטוקול לא מוזכר גם שיתוף הפעולה הגרמני-ישראלי בתחום מניעת הטרור, שהתחיל להתפתח בעקבות הקשר בין פלגים טרוריסטיים של

השמאל החדש הגרמני, כגון 'סיעת הצבא האדום', לבין ארגונים פלשתיניים שפעלו בסוריה, בלבנון ובדרום תימן. למרות התמיכה בזכות ההגדרה העצמית של הפלשתינים, ראה שמידט בבלימתו ובחיסולו של הטרור מבית מבחן גורלי לממשלתו, וישראל הייתה שותפה במאבק זה מתוך אינטרס שלה.⁴⁹

לבקשת האוצר העלה רבין בפגישתו עם שמידט גם את הדרישה להקצבת סכום נוסף למתן פיצויים אישיים לקורבנות הרדיפות הנאציות, שלא נכללו בחקיקה הקודמת ואשר בהם החל לטפל כבר נחום גולדמן, יושב ראש ועדת התביעות.⁵⁰ גולדמן, שמילא תפקיד ראשון במעלה במשא ומתן על הסכם השילומים והגדלת הפיצויים האישיים ב-1952, הוסיף לטפל בהרחבת תשלומים אלה כיושב ראש ועדת התביעות, שהוקמה באוקטובר 1951. אף על פי ששמידט הוקיר את גולדמן בזכות דעותיו המדיניות היוניות המובהקות, הוא העיר שהצהרותיו הפומביות גרמו לממשלתו קשיים גדולים לא רק מבחינת הציבור הגרמני אלא גם מבחינת היחסים עם מדינות ערב.

בעת ביקור רבין נדון הנושא הכלכלי בשיחותיו עם שני שרים גרמנים – השר לפיתוח כלכלי באר, שרביץ כבר נועד עמו בעת ביקורו בארץ בדצמבר 1974,⁵¹ ושר האוצר אפל, שניהם אנשי המפלגה הסוציאל-דמוקרטית. באר הבטיח המשך המלווה השנתי בסך 140 מיליון מרק, אם כי תוך החמרת התנאים והתננייתו בפרויקטים מוגדרים. לתקוות הישראליות להגדלת הסכום לא היה סיכוי מלכתחילה בגלל מגבלות התקציב הגרמני. בשיחה עם אפל הקשה רבין בשאלה רטורית, אם נוכח התחזית הכלכלית השלילית לא היה עדיף לישראל לשלול הסכם הפרדה זמני בסניי מחשש שאחרי שנתיים-שלוש היא עלולה להימצא מול סחטנות נפט נוספת. באוטוביוגרפיה שלו, פנקס שירות, מציין רבין כי אפל, איש צעיר מאוד, היה גלוי לב כלפיו: 'כאשר נסתיימה מלחמת העולם הייתי בן שלוש. לי ולצעירים אחרים בני גילי אין תחושה אישית של אשמה למה שקרה ליהודים בתקופת השלטון של היטלר. אנו מבינים וכואבים את מה שקרה, אך שואלים את עצמנו: עד מתי נישא באחריות?' רבין הגיב שאחריותם של

49 על שיתוף הפעולה בין ארגוני הטרור הגרמניים לארגונים הפלשתיניים ראו, Eli Karmon, 'Deutsche Terroristen – haben sie sich mit palästinensischen Terrororganisationen verbündet?', *Politische Studien* (1999), Vol. 50, # 368, pp. 71-95 המאמר מתבסס בחלקו על אלי כרמון, קואליציות בין ארגוני טרור 1968-1990, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור במדע המדינה, אוניברסיטת חיפה 1996. לדברי שלמה שפירא (הרצאה בכנס באוניברסיטת בר-אילן, 18.5.2005), נעשו הגרמנים שותפים למלחמה בטרור אחרי רצח הספורטאים הישראלים באולימפיאדת מינכן ב-1972. השו, Jeremy Varon, *Bringing the War Home: The Weather Underground, the Red Army Faction and Revolutionary Violence in the Sixties and Seventies*, Berkeley, Cal. 2004, pp. 69-70 הצבא האדום' מעיר ורון כי הפלשתינים, שתחילה הסתייגו מהחופש המיני של הגרמנים, קיבלו אותם כשותפים רק אחרי שאלה הוכיחו את יעילותם בהתנקשויות שונות.

50 שיחה בין שמידט לגולדמן, 8.10.1974, AAPD, 1974, Vol. II, # 293, pp. 1267-1272.

51 מנהל אירופה 1 למרוז, 30.12.1974, ג"מ, ח"צ, 5958/9. שיחת רבין-באר התקיימה ב-17.12.1974.

הגרמנים תישאר לדורי דורות ובתום השיחה פקפק אם אמנם קנה לעצמו ידיד.⁵² למען האמת, דווקא אפל, שר ההגנה האחרון בממשלת שמידט, היה זה שמתוך תודעה היסטורית ביקש לחזק את המסורת הדמוקרטית של הבונדסוור על ידי ניתוקה ממורשת הוורמאכט, בניגוד לגישה שמרנית יותר של שרי הגנה לפניו וגם אחריו.⁵³ שמידט עצמו התקשה גם בימי זקנתו להכיר בחלקו של הוורמאכט בשנות המלחמה בפשעי המשטר הנאצי, שהוא היה אחד מעמודי התווך שלו.

פרט לשמידט, השיחה החשובה ביותר של רבין בנושאים המדיניים הייתה עם שר החוץ גנר, שבשנים הבאות אמר היה למלא תפקיד עיקרי במגעים עם הצדדים היריבים במזרח התיכון. רבין ביקש להזכיר, כי בניגוד לטענת סאדאת בדבר הניצחון המצרי במלחמת יום הכיפורים, הבהירה לו הסכנה של התמוטטות צבאו ערב שביתת הנשק שאין למצרים אופציה צבאית, מה שנשיא סוריה חאפז אל-אסאד טרם הבין. לדעתו מנעה החלטת הקהילה האירופית מה-6 בנובמבר כל אפשרות להשפעה אירופית בסכסוך הישראלי-ערבי, זאת בניגוד לאמריקנים, שנוהרו מהצגת עמדות פסקניות. גנר מצדו הדיגיש שעמדת גרמניה במזרח התיכון אינה נקבעת רק על פי היחסים עם ישראל, אלא גם על פי אינטרסים אחרים שלה. עמדה זו מתמצית בתמיכה בזכותה של ישראל לגבולות בטוחים ומוכרים; בתמיכה בכל הצעדים העשויים לסייע לפתרון של שלום; בבלימה וככל האפשר בהרחקת השפעה קומוניסטית. אמנם אין הסובייטים רוצים במלחמה חדשה במזרח התיכון, אך הם מעוניינים בהמשך קיום הסיבות לסכסוך. בביקור במצרים השתכנע גנר שגם מצרים רואה צורך בהרחקת השפעה הסובייטית, וכי סאדאת מעוניין בפתרון הסכסוך. בהחלטת הקהילה האירופית מנובמבר 1973, בניגוד לעמדת ישראל, הפוסלת אותה בשל הקריאה החד-משמעית לנסיגת כוחות צה"ל מכל השטחים הכבושים, יש סעיף גם בדבר הבטחת זכות קיומה של ישראל. לדעתו הצהרת התשע הגבירה את אמינות גרמניה במדינות ערב, ואין ההאשמה בדבר 'אופורטוניזם של הנפט' תופסת כלפיה. שר החוץ התעלם מנסיבות קבלת אותה החלטה, נוכח סחטנות מפיקות הנפט הערביות מיד אחרי מלחמת יום הכיפורים.⁵⁴ כנגד זה הבטיח לפעול נמרצות נגד היוזמה האנטי-ישראלית של מדינות ערב ותומכיהן לקראת עצרת האו"ם ה-30. ואכן, כאשר הצעת ההחלטה שלהן נתקבלה בנובמבר 1975 ברוב של 72 לעומת 35 ו-32 נמנעים הייתה מערב גרמניה, יחד עם שאר חברות הקהילה האירופית פרט לצרפת, בין המתנגדות. יגאל אלון, שייצג את מפלגת העבודה בוועידת

52 יצחק רבין, פנקס שירות, תל-אביב 1979, כרך ב, עמ' 482.

53 Wolfram Wette, *Die Wehrmacht: Feindbilder, Vernichtungskrieg, Legenden*, Frankfurt 2002, p. 258

54 .10.7.1975. השיחה התקיימה ב-11.7.1975. AAPD, 1975, Vol. II, # 199, pp. 924-927

הספ"ד במאנהיים באותה עת, שמע שם את דברי שמידט, שהחלטת העצרת בדבר ציונות-גזענות לא תשפיע על המדיניות הגרמנית כלפי ישראל.⁵⁵

לפני סיום המסע ערך רבין ביקור נימוסין אצל הנשיא ולטר של, שהיה מעורב בתחום המזרח תיכוני וביחסי גרמניה-ישראל כאשר כיהן כשר החוץ בממשלת בראנדט. נושאים אלה נסקרו גם בשיחות שביין רבין לבראנדט, שחזר מביקור בברית המועצות, ובינו לבין נציגי האופוזיציה, מזכ"ל האיחוד הנוצרי דמוקרטי קורט בידנקופף (Biedenkopf) וסגן יושב ראש הסיעה הנוצרית הסוציאלית הבווארית פרנץ הויבל (Heubl), שבנושאים שונים, לרבות ספקנותם כלפי ה'אוסטפוליטיק', היו קרובים יותר לעמדות של ישראל מאשר הקואליציה הסוציאל-ליברלית. קורט בירנבאך (Birrenbach) מחברת הפלדה תיסן, שמילא תפקיד חשוב בגיבוש ההסכם לכינון יחסים דיפלומטיים בין מערב גרמניה לישראל ב-1965 ופיצוי ישראל על הפסקת משלוחי הנשק, היה בין נציגי התעשיינים שעמם נועד רבין. הוא נפגש גם עם ולטר הסלבך (Hesselbach), ראש הבנק הגרמני למשק שיתופי ומהתומכים הוותיקים של ישראל ותנועת העבודה בארץ, בשדה התעופה בהנוכח ודן עמו באפשרויות של מלוות נוספים, אשראי וסיוע אחר כדי לשפר את המאזן המסחרי הישראלי עם גרמניה. במסלול הפגישות לא נפקד גם מקומם של נציגי אגודת גרמניה-ישראל והמועצה המרכזית של היהודים בגרמניה. לקבלת פנים חמה במיוחד זכו רבין ורעייתו בביקורם במערב ברלין, שהוקדם לביקור בבון. המארח, ראש עיריית ברלין קלאוס שיץ (Schütz), עתיד היה להתמנות שנתיים לאחר מכן שגריר גרמניה בישראל. בברלין סייר רבין ליד החומה בין שני חלקי העיר, ביקר ביד הזיכרון לקורבנות הנאציונל-סוציאליזם בבית הסוהר בפלטצנזה ונרשם בספר הזהב של הקהילה היהודית. 'ברוך הבא' – מאמר בעמוד ראשון בעברית ובגרמנית – הופיע ביום הביקור בברלין מורגנפוסט⁵⁶ שבבעלות אקסל שפרינגר (Springer), מידידיה הנאמנים של ישראל, מי שמבחינה פוליטית היה מקורב לאופוזיציה הנוצרית-דמוקרטית.

1. ביקור הגומלין שהתמהמה

בחילופי הנאומים בסעודה החגיגית שערך הקנצלר בתום פגישתו עם רבין, שכבר הוזכרה לעיל, וכן בהודעות ההדדיות ערב סיום ביקורו של רבין בבון, עשו שני הצדדים מאמץ להדגיש את ההתפתחות החיובית ביחסים הגרמניים-ישראליים, למרות אי ההסכמה הבסיסית על תרומה אפשרית של הקהילה האירופית, ומערב גרמניה בכלל זה, לקידום הסדר במזרח התיכון.⁵⁷ שמידט הדגיש את כוונת מערב גרמניה לחזק את שיתוף

Rolf Vogel (Hg.), *Der deutsch-israelische Dialog*, I. Politik, Band 2, München u.a. 1988, p. 28 55

Berliner Morgenpost, 9.7.1975 56

Presse – und Informationsamt der Bundesrepublik, Bulletin, 91, 15.7.1975 57

הפעולה עם ישראל בתחומים הכלכלי, הפוליטי, הטכני, המדעי והתרבותי, ואילו רבין הודה באותה הזדמנות למערב גרמניה ולשמידט אישית על העזרה בהשלמת הסכם הסחר עם הקהילה. הרכיבים העיקריים של הסכם זה, שנחתם במאי 1975 לאחר משא ומתן ממושך, היו יצירת אזור סחר חופשי למוצרי תעשייה ישראליים, הנחות מכס על 85 אחוז מהיצוא החקלאי הישראלי ושיתוף פעולה הכולל עידוד השקעות הון וכן שיתוף פעולה תעשייתי, מדעי וטכנולוגי.⁵⁸ הסכם זה, אף שלא עמד על סדר יומו של רבין במסעו לגרמניה, היה הישג חשוב לממשלתו דווקא בשעה של עימות עם הקהילה האירופית בנושא המדיני, ותזכורת שבתחומים מסוימים בעלי חשיבות רבה לישראל בון ממשיכה לתמוך בה. ואגב, באותן שנים כבר הייתה מערב גרמניה שותפת הסחר השנייה בחשיבותה של ישראל אחרי ארצות הברית.

בעקבות הדיווחים המפוכחים של נציגי העיתונות הגרמנית בארץ לא עורר ביקורו של רבין ציפיות מופרזות. עוד לפני תחילת הביקור העריך היומון פרנקפורטר אלגמיינה צייטונג,⁵⁹ כי בון תדגיש את דבקתה בהחלטת התשע מנובמבר 1973 ודעות שונות ומנוגדות יבואו לביטוי במפגש, אם כי לא צפוי עימות חריף. זאת הייתה הנימה המובילה ברוב מאמרי המערכת והפרשנויות אחרי השיחות, אם כי היו גם עיתונים, כמו קלנר שטאטאנצייגר, שהתפלאו על קשיחותה של ישראל, שבגללה נמנעו הצדדים מלפרסם הודעה משותפת ממצה בכל הנושאים שנדונו.⁶⁰ העיתון זידדויטשה צייטונג המופיע במינכן גילה הבנה לישראל, שמנהיגיה צריכים לקבל החלטות מכריעות שישפיעו על ביטחונה, בעוד הוותורים הנדרשים ממצרים מופשטים יותר.⁶¹ מהקונסנזוס חרג הרברט קרמפ (Kremp), הפובליציסט השמרני הוותיק בדי ולט, שבמאמרו 'הימים החשוכים ביותר של ישראל' כתב 'שהנוצרים באירופה טרם השלימו עם העובדה, שהערכים חותרים להשמדתה הסופית של ישראל'.⁶²

לקראת צאתו של רבין לבון הזהיר אותו אלי ויזל בטקס הענקת 'פרס השחרור' של ניצולי ברגן בלזן לשופט ארתור גולדברג, כי 'בבואך לברגן בלזן [...] תהיה שם בודד מאוד'. אולם בפובליציסטיקה בעיתונות בעלת התפוצה ההמונית הודחק הנושא הגרמני בדרך כלל על ידי האזהרות מפני כניעת ישראל לקסינג'ר בעניין המעברים בסיני.⁶³ ביום תחילת הביקור פסק כותב מאמר המערכת בהארץ כי נורמליזציה אין פירושה ששני העמים, הגרמני והיהודי, רשאים להעלים עין מתקופת השלטון הנאצי ושואת יהודי אירופה, אולם 'גרמניה חדשה זאת הצליחה בפעם הראשונה בהיסטוריה הלאומית

58 י' מינרבי אל לשכת שר החוץ, 20.5.1975, ג"מ, ח"צ, 8523/5.

59 *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 5.7.1975

60 *Kölner Stadtanzeiger*, 11.7.1975

61 *Süddeutsche Zeitung*, 11.7.1975

62 *Die Welt*, 8.7.1975

63 ידיעות אחרונות, 4.7.1975. ראו, למשל, גם את מאמרו של הרצל רוזנבלום, 'האל שהכזיב', שם.

שלה, לפתח ולקיים משטר דמוקרטי-פרלמנטרי המסוגל להבטיח יציבות השלטון וחירות הפרט בעת ובעונה אחת. יש להניח כי ראש הממשלה לא יהסס לתת ביטוי להערכה זו.⁶⁴ ה-*Jerusalem Post* סבר כי יחד עם הפנייה לידידים באירופה וגרמניה בכלל זה, לסכל מצעים פרו-ערביים בקהילה האירופית, אין ישראל צריכה להגביל את מגעיה עם אירופה רק לשם פעולות מנע, בעוד היא מקדישה את כל מרצה לארצות הברית. גם האירופים עשויים למלא תפקיד חשוב בפוליטיקה של המזרח התיכון. לעומת זאת הגיב העיתון בשלילה מוחלטת לשמועות 'מחוגים מדיניים בכון' בדבר הכללת יחידות גרמניות בכוח צבאי אירופי שישמור על גבולותיה של ישראל במקרה של פתרון כולל.⁶⁵ בעיני פרשן ידיעות אחרונות, אראל גינאי, העובדה שרבין ושמידט פרגמטיים, פחות אידאולוגיים מגולדה מאיר ומבראנדט וצעירים יותר איננה התפתחות גרועה כלל ועיקר.⁶⁶ דווקא דבר, שבמשך שנים גילה הבנה רבה יותר ליחסים עם מערב גרמניה משאר העיתונים, מצא לנכון להזכיר שבון חותרת לשיפור מתמיד של יחסיה עם מדינות ערב, שוללת את הסטטוס קוו ובניגוד לעמדת ישראל סבורה שהקהילה האירופית רשאית למלא תפקיד פוליטי להבטחת הסדר מזרח תיכוני.⁶⁷ וילי בראנדט, בראיון לדבר בתום השיחות, הגדיר את ביקור רבין כבעל ערך כשלעצמו, שעל רקע העבר נודע לו משקל מיוחד.⁶⁸ כתבת מעריב סברה שרבין מצא הבנה בכון, אך הגרמנים לא הבטיחו לתמוך בעמדותיו, ובאופן דומה סיכם את הביקור גם כתב ידיעות אחרונות.⁶⁹

ללא רבין לבית שלוסברג, ילידת קניגסברג שבמזרח פרוסיה, שעלתה לארץ עם הוריה ב-1933, לאחר עלייתו של היטלר לשלטון, היה זה ביקור ראשון בארץ הולדתה. לדבריה, היא חשה במשך השנים התנגדות עזה לרכוש מוצרים גרמניים ולא הבינה כיצד רכש בעלה בשובו מאחד מביקוריו בארצות הברית דווקא פטיפון גרונדיג מתוצרת גרמניה. היא הפרה את החרם על הגרמנים בוויינגטון, בעקבות התיידדות עם השגריר הגרמני בארצות הברית, רולף פאולס ורעייתו, לשעבר שגרירה הראשון של מערב גרמניה בישראל. את הביקור הממלכתי בגרמניה ב-1975, שתחילה עורר בה רגשות מעורבים, זכרה כאחד המסעות החשובים בחייה. הקנצלר שמידט הרשים אותה מאוד: 'שוחר תרבות – מוסיקה (הוא עצמו ניגן), תיאטרון, אומנות, ספרות, ארכיאולוגיה'. מעל לכול הרשים אותה 'גילוי הלב שבו התבטא בנושאים שונים ולגבי אנשים ללא

64 הארץ, 8.7.1975.

65 *Jerusalem Post*, 8.7.1975, 13.7.1975

66 ידיעות אחרונות, 8.7.1975.

67 דבר, 8.7.1975.

68 חיים איזק, ראיון עם בראנדט, דבר, 13.7.1975.

69 מעריב, ידיעות אחרונות, 11.7.1975.

חשש אם זה נשמע טוב או רע, אם זה מנוסח באורח דיפלומטי.⁷⁰ בעת הביקור נרקם קשר גם בינה לבין רעיית הקנצלר, הנלורה (לוקי), חובבת טבע מנעוריה, שנלוותה אליה בחלק מביקורה. לוקי שמידט ביקרה בישראל ב-1976 בהזמנת מכון וייצמן,⁷¹ סיירה בארץ ונפגשה עם ראש הממשלה ורעייתו. במשך השנים היא שבה וביקרה בשל עניינה האישי בבוטניקה ובהגנה על הטבע וסייעה בגיוס תמיכה לגן הבוטני של האוניברסיטה העברית.

אשר לשמידט ולרבין עצמם, הרי למרות חילופי המחמאות והידידות באירועים הרשמיים, לא נוצר ביניהם 'מפגש מוחות'. בשיחה שלא לפרסום הביע שמידט את אכזבתו על שרבין, אף על פי שהוא חושב בקטגוריות פוליטיות ולא צבאיות בניהול המדיניות, איננו מבין בתחום הכלכלה. הזכרת נושא נשק הנפט הערבי לא עשתה עליו רושם רב הואיל ואין ישראל יכולה, לדעתו, להיכנע לסחטנות. את הטעות המבנית של המדיניות הישראלית ראה שמידט בהישענותה הבלעדית על התיווך האמריקני, ללא קשר הידברות עם הסובייטים או עם מדינות ערב, וזאת בשעה שמדיניות ארצות הברית אינה תואמת עוד בלעדית אינטרסים ישראליים ויחסיה עם מדינות ערב מושתתים על האינטרסים שלה. מתוך ביטחון עצמי רב בהשכלתו הכלכלית קבל שמידט גם על חוסר הידע והעדר תפיסות כלכליות של וושינגטון.⁷²

מבחינה ישראלית, ההישג העיקרי של הביקור היה עצם קיומו בנסיבות הלא-מעודדות שלאחר מלחמת יום הכיפורים – המשך הלחצים של מפיקות הנפט הערביות על מדינות מערב אירופה והקשיים במישור הדיפלומטי עם ארצות הברית בגיבוש סופי של הסכם הביניים בסיני. על אף אי ההסכמה לגבי עתיד השטחים, הנושא הפלשתיני ומעורבות הקהילה האירופית בתהליך המדיני המזרח תיכוני, ייחס רבין למערב גרמניה חשיבות רבה יותר מאשר לשאר מדינות אירופה, בזכות הסיוע שהעניקה לישראל, לכלכלתה ולביטחונה בתחומים חיוניים שונים. אמנם חרף גישתם הפרגמטית של שמידט ורבין לא נוצרה ביניהם אותה הבנה שלה קיוו כמה מאנשי משרד החוץ בירושלים, אך בניגוד להידרדרות היחסים עם החרפת הממד ההיסטורי במחלוקת הפוליטית בימי בגין, לא חל עימות כזה בין רבין לקנצלר הגרמני, גם כשזה הוסיף להסתייג מעמדות מדיניות של ישראל. השגריר מרוז אף סבר שהביקור הצליח יותר

70 רבין, כל הזמן אשתו, עמ' 201-208 (הציטטה מעמ' 206).

71 פישר, שגריר גרמניה, למשרד החוץ בבון, 15.4.1976, מסמכי הלמוט שמידט 6565, *AdsD*, Bonn.
72 את השיחה שלא לפרסום עם שמידט קיים נציג בכיר של רשת שפרינגר או שפרינגר עצמו. יצחק בן-ארי לני' יעיש, 27.7.1975, ג"מ, ח"צ, 8532/18. לדברי יצחק בן-ארי, העיתונאית מירה אברך קיבלה עותק מהרישום של שיחה זו, אך לא פרסמה אותו. גם אם רבין לא יכול היה להתחרות בשמידט בהערכת הסכנה של נשק הנפט הערבי לכלכלת המערב, פסיקתו שרבין אינו מבין בכלכלה נשמעת פשטנית; מנקודת ראות ישראלית מנוי וגמור היה עם רבין להציב סייג לסחטנות הערבית.

מכפי שניתן היה לצפות.⁷³ בזיכרונותיו של שמידט מוזכר רבין כמצביא דגול אבל לא כמי שהוא רחש לו אהדה אישית מיוחדת, בניגוד למשה דיין שעמו נפגש בעת כהונתו כשר חוץ בממשלת הליכוד וגם מחוץ לתפקיד. שמידט העריך את העובדה שדיין דיבר ערבית, הכיר את אורח החיים של הערבים, את הכנסת האורחים שלהם ואת יחסם כלפי אנשים אחרים.⁷⁴ אולם זה לא מנע משמידט להספיד את ראש הממשלה הישראלי שנרצח בתקופת כהונתו השנייה, לאחר פריצת הדרך ביחס לפלשתינים, כקורבן השלום, כדוגמת נשיא מצרים אנואר סאדאת, שאותו העריך שמידט יותר מכל מנהיג אחר במזרח התיכון.⁷⁵

בתום ביקורו בגרמניה ביולי 1975, הזמין רבין את שמידט לביקור גומלין. שמידט נענה עקרונית, אך הביקור לא יצא אל הפועל. בחילופי הביקורים בין גנשר לאלון בנובמבר 1975 ובינוי 1976 לא הושגה הסכמה לגבי תביעות הקהילה האירופית,⁷⁶ ומערב גרמניה בכלל זה, בדבר קידום הסדר שלום מעבר להסכם הביניים הישראלי-מצרי. לעומת זאת התכנסה לראשונה בעת ביקורו של אלון בבון, בינוי 1976, הוועדה הממשלתית הגרמנית-ישראלית המשותפת לענייני כלכלה, שביוזמתה אף נחתם הסכם ראשון לעידוד השקעות גרמניות בישראל.⁷⁷ בנסיבות אלה יעצו פקדי משרד החוץ הגרמני לקנצלר להימנע בינתיים מביקור גומלין ולהשאיר את הטיפול ביחסים הגרמניים-ישראליים לשר החוץ. ואכן, לדעת מרוז, ההבנה בין אלון לגנשר מילאה תפקיד חשוב באיכות היחסים הדו-צדדיים עד לעלייתו של בגין לשלטון.⁷⁸ ב-1977 חל בארץ ה'מהפך' ובעקבותיו ירד למעשה ביקורו של שמידט מהפרק, אף על פי שראש הממשלה מנחם בגין חידש רשמית את ההזמנה אליו באמצעות שר החוץ, משה דיין. בינואר 1984 קיים את ביקור הגומלין הלמוט קוהל, יורשו הנוצרי-דמוקרטי של שמידט, כאורחו של ראש ממשלת הליכוד יצחק שמיר. קוהל נבחר לקנצלר באוקטובר 1982, אחרי ששמידט איבד את הרוב בבונדסטאג, וכיהן בתפקידו 16 שנה, יותר מכל ראש ממשלה אחר לפניו. שמידט בא לארץ לביקור פרטי במאי 1985, רק לאחר שכבר פרש מתפקידו, כאורחו של שמעון פרס שניהן שנתיים כראש ממשלה בקואליציה עם הליכוד. בעת ביקור זה נפגש גם עם רבין, ששירת כשר הביטחון. במאי 1991, זמן קצר

73 Yohanan Meroz, 'Vergebens war es nicht – doch Fragezeichen bleiben', in: Asher Ben Natan and Niels Hansen (Hg.), *Israel und Deutschland: Dorniger Weg zur Partnerschaft*, Köln 2005, p. 100

74 Schmidt, *Weggefährten*, pp. 306, 345-348

75 Helmut Schmidt, 'Leuchtende Vorbilder', *Die Zeit*, 10.11.1995

76 ראו, למשל, שיחת גנשר-אלון, 27.11.1975, ושיחת גנשר-רבין, 28.11.1975, בעת ביקורו של שר החוץ הגרמני בארץ. AAPD, 1975, Vol. II, # 358, pp. 1695-1704; # 360, pp. 1708-1711.

77 ביקור אלון במערב גרמניה, 23-25.6.1976, Vogel, *Der deutsch-israelische Dialog*, I/2, pp. 622-626.

78 Meroz, *Vergebens war es nicht*, pp. 99-100

שר החוץ הישראלי, אלון, ושר החוץ הגרמני, גנשר, בנמל התעופה בן-גוריון, 27.11.1975
 [באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית, צלם: משה מילגן]

אחרי סיום מלחמת המפרץ, בא שמידט לביקור פרטי קצר נוסף, לרגל יום הולדתו השמונים של טדי קולק, אז ראש עיריית ירושלים. אולם לביקורים אלה לא הייתה משמעות מדינית, אף כי בשמשו אחד המו"לים של די צייט, הוסיפו הנושא המזרח תיכוני והעולם המוסלמי לעניין את הקנצלר לשעבר במאמריו ובספריו.

כשר ביטחון בממשלת הליכוד-העבודה, בעת כהונתו של יצחק שמיר כראש ממשלה, ביקר רבין במערב גרמניה בתחילת ספטמבר 1987. הביקור נערך על פי הזמנתו של שר ההגנה הגרמני, מנפרד ורנר, שבא לארץ שנה לפני כן. היה זה ביקור רשמי ראשון של שר ביטחון ישראלי בגרמניה. הוא עמד בסימן העמקת הקשרים הביטחוניים והטכנולוגיים בין שתי המדינות, והמאמץ להגדיל את מכירות הנשק של התעשיות הביטחוניות הישראליות. לבד מפגישות עם אישי הצמרת הגרמנית, סייר רבין במפעל תחמושת גדול וחזה בתצוגת אש רב-זרועית של הצבא הגרמני, שנערכה לכבודו במחנה מינסטרלאגר, בית הספר לפיקוד של חיל הרגלים והשריון שבו ביקר לראשונה כסגן רמטכ"ל ב-1963. עם זאת, לא חסרה גם מביקור זה תזכורת לעבר, שהתבטאה בדברים שנשא רבין במחנה דכאו, שם נלווה אליו אלוף פיקוד הצפון יוסי פלד, ניצול שואה בעצמו.⁷⁹

79 דבר, 8-11.9.1987; מעריב, 8-10.9.1987.

רבין חזר וערך ביקור רשמי בגרמניה כאורחו של הקנצלר קוהל ב-14-16 בספטמבר 1992, כמה חודשים לאחר הניצחון בבחירות וכינון ממשלתו השנייה. העובדה שהוא בחר לבקר בבון כבירה אירופית ראשונה, לאחר ביקוריו בקהיר ובוושינגטון, שוב המחישה את החשיבות שהוא ייחס לקשרי ישראל עם גרמניה, הפעם כבר גרמניה המאוחדת.⁸⁰ בעקבות מלחמת המפרץ ב-1991 קיבלה ישראל מגרמניה סיוע ביטחוני נדיב, ומומשה ההבטחה לבנות בשבילה שתי צוללות מדגם 'דולפין'. ממשלת רבין אף גילתה עניין בהגברת ההשקעות התעשייתיות הגרמניות ובשיתוף עם הקהילה האירופית בתחומי המחקר והפיתוח. עם זאת, ראש הממשלה הציג בשיחותיו המדיניות עם הקנצלר, עם שר החוץ קינקל ועם הנשיא ריכרד פון וייצוקר, וכן בפני התקשורת הגרמנית, את מאמצי ממשלתו לקדם את תהליך השלום עם ירדן, עם סוריה ועם לבנון, לרבות חיפוש הדרכים למתן אוטונומיה לפלשתינים.⁸¹ בהופעתו הראשונה של ראש ממשלה ישראלי בבניין הרייכסטאג בברלין, לרגל כינוס האינטרנציונל הסוציאליסטי, הוקיע רבין את ההתנגשויות הגזעניות נגד זרים, ובזקסנהאוזן התייחד יחד עם רעייתו עם זכר קורבנות השואה.⁸² אחרי הסכם אוסלו בא רבין עוד פעמיים לבון לביקורים חטופים, ב-2 בדצמבר 1993 לגיוס תמיכה בתהליך השלום, וב-29 במארס 1995 ליישוב חילוקי דעות בעניין איראן.⁸³ בתחילת יוני 1995 הוא קיבל את פניו של קוהל בביקורו השני בארץ, שעמד בסימן היחסים הטובים בין שתי המדינות. חמישה חודשים לאחר מכן, בתחילת נובמבר, נמנה קוהל עם מנהיגים מכל העולם שבאו להיפרד מראש הממשלה הישראלי שנרצח. למרות הפער המפלגתי בין קואליציית ימין-מרכז של הדמוקרטים הנוצרים והמפלגה הדמוקרטית החופשית בבון לבין ממשלת מרכז-שמאל בירושלים היו הקשרים בין רבין לקוהל לכביים יותר מאשר בינו לבין שמידט.

בנאום תודה במארס 2000 בהמבורג, לרגל קבלת תאר דוקטור כבוד של אוניברסיטת חיפה, העיר שמידט בנימה ספקנית, שגם 'אם אפשרי ורצוי להגיע להסכמי פשרה עם הפלשתינים, לבנון, סוריה, ירדן, מצרים וערב הסעודית, יציבות השלום תלויה באיזו מידה אפשר להצליח בצד המוסלמי והיהודי לגבור על הניגודים הדתיים'.⁸⁴ בזיכרונותיו שנתפרסמו כמה שנים קודם לכן, ניסה לסכם את השלכות הסכסוך המתמשך באזור על המדיניות הגרמנית, בקובעו כי 'עד שתושג פשרה מתקבלת על דעת כולם, יישארו בשביל גרמניה היחסים עם ישראל ועם המדינות המוסלמיות בצפון אפריקה, במזרח התיכון והקרוב רגישים ומסובכים'.⁸⁵ גם אם הניתוח הזה של

Josef Joffe, 'Bonn als erste Adresse', *Süddeutsche Zeitung*, 14.9.1992 80

למשל, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 14.9.1992, 16.9.1992 81

מעריב, 16-17.9.1992 82

Die Welt, 3.12.1993; *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 31.3.1995 83

Helmut Schmidt, 'Toleranz-notwendig für dauerhaften Frieden', *Newsletter Haifa*, March 2000 84

Schmidt, *Weggefährten*, p. 338 85

שמידט, אישיות פסימית ביסודה, נכון בחלקו, דומה כי מאזן יחסי גרמניה-ישראל בעשור שחלף מאז שנכתבו הדברים עדיין טוב בהרבה מכפי שהקנצלר ציפה. ולא עוד אלא שגם הנפט של מדינות ערב, ששמידט כה חשש מהשלכותיו על כלכלת גרמניה ואירופה עקב הסכסוך הישראלי-ערבי, שוב אינו משפיע כמו בעת כהונתו בשנות השבעים.